

МОБІЛІЗАЦІЯ СЕРДЕЦЬ І УМІВ У ВОЄННИЙ ЧАС:

ПОБОУВАННЯ ТА СПОДІВАННЯ УКРАЇНЦІВ
ЩОДО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

липень 2024

Над дослідженням працювали:

Ярослава Барб'єрі, докторантка Університету Бірмінгема

Андрій Черноусов, соціолог Харківського інституту соціальних досліджень (ХІСД)

Наталка Гуменюк, співзасновниця Лабораторії журналістики суспільного інтересу (PIJL)

Ангеліна Карякіна, співзасновниця Лабораторії журналістики суспільного інтересу (PIJL)

Денис Кобзін, директор Харківського інституту соціальних досліджень (ХІСД)

Марія Монтег'ю, дослідниця Лабораторії журналістики суспільного інтересу (PIJL)

Пітер Померанцев, письменник, журналіст, дослідник

Євгенія Васильєва, проектна координаторка Лабораторії журналістики суспільного інтересу (PIJL)

Олеся Григоришин-Кейтс, проектна менеджерка Лабораторії журналістики суспільного інтересу (PIJL)

Ірина Єгізарова, проектна координаторка Лабораторії журналістики суспільного інтересу (PIJL)

Фокус-групи проводив Харківський інститут соціальних досліджень

Фото на обкладинці: Ed Jones/AFP via Getty Images

Дизайн верстки: Олексій Зайцев

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ОСНОВНІ ВИСНОВКИ	8
1 Реалії затяжної війни стримують початковий ентузіазм.....	10
2 Неофіційним джерелам інформації про війну довіряють більше, ніж офіційним.....	12
3 Мобілізація вважається необхідною, але несправедливою.....	13
4 Невдачі щодо мобілізації, які відчувають українці, викликають занепокоєння та напругу в суспільстві.....	16
5 Хронічна невизначеність і відчуття відсутності контролю можуть деморалізувати військовозобов'язаних українців.....	20
6 Створення відчуття контролю у часи непевності, а також створення можливостей відчутти бодай якийсь контроль саме в процесі рекрутингу можуть знизити рівень тривожності й мотивувати населення, травмоване війною, приєднатися до лав армії.....	27
РЕКОМЕНДАЦІЇ	33

ВСТУП

Одразу після повномасштабного вторгнення Росії до України в лютому 2022 року українці різного віку вишикувалися в черги до військкоматів та були готові добровільно стати на захист своєї держави. Багатьом тоді довелося відмовити. Війна триває вже третій рік, але нещодавні опитування громадської думки [показують](#), що рівень впевненості українців у перемозі залишається високим. Переважна більшість населення заперечує перспективу територіальних поступок Росії. Водночас, як і слід очікувати за будь-яких обставин в умовах насильства та небезпеки, запал, порівняно з першими місяцями бойових дій, зменшується. Російська війна завдала Україні величезних людських втрат і колосальних матеріальних збитків та різко погіршила рівень життя. Зростає кількість загиблих на фронті й тих, хто повертається додому пораненими, – і це деморалізує як українських військових, так і цивільних громадян. Зрештою, хоч Збройні сили України й нараховують приблизно 1,3 мільйони осіб, нині наша держава стикається з гострим браком кадрів, що змушує уряд шукати нові шляхи мобілізації для створення резерву та поновлення армії. Багато хто критикує уряд за несвоєчасну та неефективну організацію цього процесу, що дедалі ускладнює набір і підготовку великої кількості нових солдатів у 2024 році.

Відповідно до закону про воєнний стан, введений 24 лютого 2022 року, чоловікам віком від 18 до 60 років заборонено виїжджати за межі країни. Мобілізованими можуть бути лише громадяни України чоловічої статі віком від 25 до 60 років. Після отримання повістки вони переважно не мають вибору, де і як саме служитимуть. У суспільстві в умовах війни неминуче виникає проблема з ухиленням від призову, і в Україні зокрема вже було [відкрито](#) тисячі кримінальних справ. Аби поповнити лави армії, український уряд навіть ухвалив новий закон, який дозволяє ув'язненим, яким залишилося менше трьох років до закінчення терміну покарання (за винятком засуджених за найтяжчі злочини), звільнитися умовно-достроково, якщо ті підпишуть контракт на службу в армії. Також, реагуючи на низку корупційних [скандалів](#) та випадків зловживання владою у призовних пунктах, уряд України вирішив [заохотити](#) добровольців подаватися на конкретні посади в армії, які відповідали б їхнім умінням. Наприклад, Міністерство оборони почало активно співпрацювати з онлайн-платформами, як-от LobbyX та Work.ua, що мають стати посередниками між потенційними призовниками та військовими частинами, які в свою чергу розміщують оголошення про вакансії. Як [зазначено](#) на сайті LobbyX, «ви можете обрати конкретний підрозділ та посаду, на якій бажаєте служити». Аналогічно, на сайті Work.ua [наголошено](#): «Навички кожного мають використовуватися якнайкраще. Таким чином ми будемо міцнішими, результативнішими та мотивованішими». Кульмінацією такої співпраці став запуск нової кампанії «Будь собою» і створення [однойменної онлайн-платформи](#), де можна знайти вакансії найбільших рекрутингових центрів та відповіді

на найпопулярніші запитання щодо мобілізації. Загалом ця політика вказує на те, що є розуміння: аби підтримати боєздатність держави, треба вирішувати питання, які можуть викликати занепокоєння в українських громадян, зокрема щодо тих дій під час мобілізації, які можуть сприйматися неадекватно; а також розширити перелік можливостей, які дадуть змогу обирати, де і як нести службу. Усвідомлення, що люди зможуть використати свої вміння й навіть отримати нові знання, може посилити мотивацію долучатися до служби в армії. Міністерство оборони України [характеризує](#) свою комунікаційну кампанію як «нову можливість для підрозділів поповнитися професійними та вмотивованими людьми».

У листопаді 2023 року Міністерство оборони України [затвердило](#) Концепцію військової кадрової політики до 2028 року. У ній запропоновано поступово замінити політику призову на контрактну службу (короткий виклад можна знайти [тут](#)). Тим часом 18 травня 2024 року набув чинності новий закон України про мобілізацію. Ключові положення закону [передбачають](#): вимогу до всіх військовозобов'язаних прибути на медичний огляд та поновити свої дані, звернувшись у військкомат або ж скориставшись новим електронним реєстром¹; встановлення штрафів для тих, хто ухиляється від призову; забезпечення базової підготовки для потенційних призовників та вдосконалення процесів військового рекрутингу для добровольців. Крім того, закон запроваджує кращі умови оплати праці та довші терміни відпусток для солдатів, які перебувають на передовій. Однак положення про можливість демобілізації військовослужбовців, якщо ті відслужили три роки, було вилучено. Тож тепер втомлені українські військові, які вже понад два роки воюють у режимі нонстоп, стримуючи російські війська, не мають змоги повернутися додому. Це своєю чергою веде до певного розчарування суспільства в діях уряду.

Питання про те, як зробити процес мобілізації «справедливим», тісно пов'язане з кількома критичними проблемами, що стосуються безпосереднього впливу на мотивацію людей і, відповідно, на боєздатність української армії. Вирішення цих проблем варто розглядати як важливу частину державної стратегії перемоги. Бо попри те, що російські війська переважають чисельністю особового складу та мають більшу кількість озброєння, Україна демонструє надзвичайну стійкість – і її ключовою причиною є саме вмотивованість населення, яке застосовує свої знання і вміння в найкращий спосіб. Якщо дивитися глибше, то суперечності, що виникають довкола мобілізації, створюють відчуття напруги між різними представниками українського суспільства – особливо між тими, хто ухиляється від призову, й тими, хто перебуває на фронті від початку повномасштабного вторгнення. Росія ж звично використовує будь-які внутрішні суперечності на свою користь. Тож у цьому контексті критично важливо зрозуміти, що саме означає «справедливість», коли ми говоримо про мобілізацію, та які стратегії можуть стати найбільш помічними, щоб заспокоїти українське населення та мотивувати людей приєднатися до армії. Ці питання мають стати пріоритетними як для українського уряду, так і для представників ЗМІ та громадянського суспільства. Адже успішна мобілізація залежить від

¹ Станом на липень 2024 близько 3 мільйонів українців [оновили](#) свої дані в місцевих військкоматах або в новому застосунку Міністерства оборони «Резерв+».

мобілізації сердець і умів українців.

Подане тут дослідження вивчає ставлення до мобілізації представників різних груп українського суспільства. Звіт створено на основі глибоких інтерв'ю та фокус-груп, проведених із такими категоріями громадян: чоловіками, що нині служать у Збройних силах України (ЗСУ); цивільними чоловіками; дружинами й матерями військовослужбовців та чоловіків призовного віку; ветеранами; молодими чоловіками, які не досягли призовного віку. Дослідження проводилося під керівництвом [Лабораторії журналістики суспільного інтересу \(PIJL\)](#) у співпраці з [Харківським інститутом соціальних досліджень \(ХІСД\)](#). Проєкт став можливим завдяки підтримці PIJL.

Аналізуючи результати дослідження, ми також надаємо рекомендації, які можуть стати корисними вказівками про те, як ліпше комунікувати на тему мобілізації з різними аудиторіями – внутрішньою та міжнародною. Говорячи про внутрішню ситуацію, ми розуміємо, що вона змінюється щодня. Та навіть якщо політичні пріоритети залежать насамперед від розвитку подій на полі бою, загальний посыл цих порад залишатиметься актуальним. Коли ж говорити про міжнародний вимір, то важливим є те, що повернення великої війни на територію Європи мало б змусити європейські країни переглянути власні підходи до оборони й розглянути можливість повернути практику обов'язкового призову на військову службу. Україна наразі демонструє унікальний приклад – це демократична держава, що відстоює себе у конвенційній повномасштабній війні, яка має характеристики водночас і класичної окопної війни XX століття, і ультрасучасної війни безпілотників XXI століття. Цей український досвід є безцінним, адже європейські суспільства, які впродовж багатьох поколінь вважали, що війна залишилася в минулому, наразі постали перед майбутнім, до якого вони виявилися не готовими.

Методологія

Дані дослідження ґрунтуються на матеріалах сімнадцяти глибоких онлайн-інтерв'ю та трьох фокус-груп, що були проведені в березні та квітні 2024 року по території України.² Таблиця нижче фіксує, як саме розподілялося проведення фокус-груп та інтерв'ю. В примітках дослідження наведено оригінальні цитати учасників – відповіді, на основі яких робилися узагальнення та аргументи, вказані у звіті.

² Респонденти, які проживають на тимчасово окупованих територіях, не були включені до цього дослідження.

Інтерв'ю	
Збір даних	Джерело даних, наведене у звіті
2 інтерв'ю з рекрутерами	[Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42 роки, Київ].
	[Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ].
5 інтерв'ю з чоловіками, які зараз служать у Збройних силах України (ЗСУ)	[Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава].
	[Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.].
	[Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці].
	[Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів].
	[Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг].
5 інтерв'ю з чоловіками, які наразі не служать у ЗСУ	[Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків].
	[Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ].
	[Інтерв'ю 10, цивільний, чоловік, 55, Чернівці].
	[Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів].
	[Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].
3 інтерв'ю з дружинами військовослужбовців	[Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.].
	[Інтерв'ю 14, дружина військовослужбовця, жінка, 49, Харків].
	[Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава].
2 інтерв'ю з дружинами / матерями чоловіків, які наразі не служать у ЗСУ	[Інтерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків].
	[Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

Фокус-групи

Збір даних	Джерело даних, наведене у звіті
Фокус-група: 7 молодих цивільних чоловіків молодше призовного віку (19-26 років) ³	[ФГ1, молодь, Р1, чоловік, 19 років, Одеська обл.]. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці]. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків]. [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ]. [ФГ1, молодь, Р5, чоловік, 24, Харківська обл.]. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг]. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].
Фокус-група: 5 чинних військовослужбовців	[ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.]. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ]. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг]. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ]. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ].
Фокус-група: 7 чоловіків, які наразі не служать у ЗСУ	[ФГ3, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса]. [ФГ3, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів]. [ФГ3, ветеран, Р3, чоловік, 48, Київ]. [ФГ3, ветеран, Р4, чоловік, 39, Кривий Ріг]. [ФГ3, ветеран, Р5, чоловік, 40, Чернівці]. [ФГ3, ветеран, Р6, чоловік, 47, Тернопільська обл.]. [ФГ3, ветеран, Р7, чоловік, 49, Харківська обл.].

³ Ця фокус-група була проведена 20 березня 2024 року. 2 квітня Президент України Володимир Зеленський підписав законопроект, який знизив мінімальний призовний вік із 27 до 25 років, що є частиною зусиль, спрямованих на збільшення кількості цивільних осіб, яких армія може мобілізувати до своїх лав (Верховна Рада, 2024).

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

Фото: Jose Colon/Anadolu Agency via Getty Images

Реалії затяжної війни стримують початковий ентузіазм.

Більшість респондентів (зокрема військовослужбовці⁴, ветерани⁵, цивільні особи⁶, жінки⁷ та молодь⁸) поділяють думку, що патріотичний запал, який існував під час перших місяців, наразі зменшився. Один військовий рекрутер вказав на помилку, якої влада припустилася на той час: «Багато людей не змогли долучитися в перші дні повномасштабного вторгнення, їх [їхні дані] не зафіксували, з ними не попрацювали. І цей запал патріотичний [...] було втрачено».⁹ Поширене спостереження полягає в тому, що попри готовність продовжувати протистояти російській агресії, українці зустрічають тверезу реальність: найбільш

4 Были более сплоченные [...] когда началась полномасштабная война, у людей было желание, очень много людей очередями стояли в военкомат, чтобы записаться и пойти добровольцем. Сейчас же этого момента нет. [Интерв'ю 4, військовослужбовець, чоловік, 33, Одеська обл.] || Спочатку вся нація була на підйомі і кожен воїн ЗСУ був напівбог. [...] Там є й порядні, нормальні люди, а є й, вибачте, гівно. А останнім часом гребуть більше гівна туди, тому й змінюється ставлення суспільства до Збройних сил. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ].

5 Когда была поближе война, мы были сплоченнее, а когда она отодвинулась, получается, она где-то там, далеко, люди стали жить обычной жизнью. [ФГ3, ветеран, Р7, чоловік, 49, Харківська обл.].

6 Урапатриотизма уже нет в обществе. [...] Желание мобилизоваться, понятно, что оно было в самом начале войны. А сейчас уже желающих не очень и много осталось. [Интерв'ю 10, цивільний, чоловік, 55, Чернівці] || Спочатку люди йшли з патріотизмом, черги були у військкомат, зараз всі, знаючи про ті всі корупційні скандали, що там відбувається: "Воно мені потрібно?" [Интерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || На початку [...] всі йдуть, давайте робити коктейлі Молотова, йдемо захищати до ТРО [...] зараз [...] дуже багато повипливало таких негарних обставин відношення до людей. [Интерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Когда началось полномасштабное вторжение, все были на пике какого-то... Настроения были немножко другие, люди были активнее [...] сейчас [...] у каждого человека есть энное количество знакомых, которые служили или служат [...] очень много нехороших историй. [...] Наслушавшись таких историй, [...] люди начинают задумываться о том, а что если? [Интерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків].

7 На начале войны [...] все у нас бегут – побежали, всё, надо, помчались, то сейчас, как бы это, уже нет такого, потому что нет того эффекта неожиданности. [Интерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Если в первые дни люди были все мотивированы и [...] готовы были идти добровольно, то на сегодняшний день — это одна головная боль, [...] прессинг для всех. [Интерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків].

8 (М.: Почуття патріотизму, наскільки це зараз мотивує?) Мотивує, звичайно, але менше, ніж на початку війни. (Всі так вважають.) [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ].

9 Багато людей не змогли долучитися в перші дні повномасштабного вторгнення, їх не зафіксували, з ними не попрацювали. І цей запал патріотичний [...] було втрачено. [Интерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

Ті, хто хотів воювати, вже пішов

(респондент дослідження)

вмотивовані люди вже пішли добровольцями на фронт.¹⁰ За словами одного з солдатів, «вмотивовані прийшли 22-го року, можливо, частина в 23-му році. Зараз вмотивованих іти у військо майже немає».¹¹ Одна з учасниць поділилася подібною думкою: «Всі, хто хотів [воювати], вже пішли [на фронт]. Всі інші, хто не хотів, ховаються».¹² Один з ветеранів вказав на важливу зміну в ставленні людей, яка може частково пояснити складнощі, що виникають у процесі мобілізації: спершу чимало людей «кинулися захищати» країну як добровольці; пізніше цивільне населення переконалося, що «хлопці справляються»; це хибне уявлення посилювалося офіційною комунікацією; насамкінець через низку чинників, які будуть наведені далі у цьому звіті, «люди почали боятися».¹³

Несподіваний висновок цього дослідження полягає й у тому, що молодші респонденти, які ще не досягли призовного віку, непропорційно більше відчувають фінансову та екзистенційну незахищеність, аніж інші групи респондентів.¹⁴ Як каже один із молодших учасників, «я геть не бачу власного майбутнього».¹⁵ Інший молодший респондент, розмірковуючи про те, що саме стримує людей долучатися до Збройних сил, вказав на загальне відчуття розчарування: «Великі втрати, якщо треба мобілізація — значить, будуть ще більші втрати. Неперспективність».¹⁶ Третій молодий респондент говорив про те, що з'явилась «негативна мотивація», бо українці почали більш неупереджено дивитися на розвиток війни: «У людей немає мотивації, тому що зникли рожеві окуляри, стало адекватним розуміння і бачення ситуації».¹⁷

Зараз, коли війна набула затяжного характеру, такі настрої свідчать про тверезіший погляд на речі. Зрештою це посилить стійкість України у воєнний час, адже сприятиме тоншому розумінню внутрішніх та міжнародних обставин. Однак Росія й надалі активно використовуватиме будь-яке відчуття втоми чи песимізму, аби послабити підтримку України Заходом і дестабілізувати українське суспільство. Тоді як армія знову й знову потребуватиме вмотивованих солдатів, щоб утримувати лінію фронту. У довгостроковій перспективі Україна має потенціал стати

10 Це викликає тільки роздратування, [...] ті, хто хотів воювати, вже пішов, [...] залишилися в основному ті, хто не хоче. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || Наверное, все-таки принудительная, потому что добровольно, [...] процент этих людей гораздо упал после с начала войны. [Интерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Уже добровольной она не будет. [...] Уже люди, которые хотели пойти, они уже пошли добровольно. [...] Они уже не хотят добровольно идти. [Интерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава] || Все, кто хотели, кто не хотел быть при россии, уже все пошли. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг] || Общество в большей степени напугано мобилизацией. [...] Основная масса людей, которая хотела пойти служить, уже служит. И служат уже практически с начала войны, и это, конечно, большая беда, что меняет их мотивированными людьми не особо получается. [Интерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків].

11 Ті, хто був вмотивований, вони прийшли 22-го року, можливо, частина в 23-му році. Зараз людей, які будуть мотивовані прийти в армію, майже нема. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ].

12 Все, кто хотели, уже пошли. А все остальные, кто не хотел, прячутся. Даже кто и хотел, теперь уже не хочет. [Интерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45 років, Харків].

13 На початку війни було дуже багато добровольців. [...] Всі кинулися захищати, хто хотів, хто не боявся. А потім побачили, що хлопці справляються. [...] А потім [...] Люди почали боятися. [ФГ3, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів].

14 Молодежь строит долгие планы – на год, на два вперед. А сейчас такого нет, просто живешь с расписанными целями на месяц. [...] Думаешь, блін, 19 років, ще хочеться якось життя побачити. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків] || Задумать что-то дальше, ладно еще неделя, но на месяц вперед – я вообще не представляю, что будет со мною через месяц. [...] Финансовое положение, оно ухудшилось. [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ] || Это уже какой-то окончательный крах. Крах в плане психологического [...] настрой людей. [...] У людей заканчиваются окончательно финансы, окончательное терпение какое-то, ежедневные бомбежки и так далее. [ФГ1, молодь, Р5, чоловік, 24, Харківська обл.] || Я також втратив друга. Він пішов у 3-тю штурмову бригаду, і через три місяці вже загинув. З фінансами туго, це відчувається. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг] || З повномасштабним вторгненням я втратив досить багато друзів, однокласників, які загинули. [...] Фінансові можливості набагато зменшилися, можливість кудись подорожувати взагалі просто пропала. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26 років, Львів].

15 Я не вижу совершенно собственного будущего. [ФГ1, молодь, Р5, чоловік, 24, Харківська обл.].

16 У певного населення виникає розчарування в суті війни. Великі втрати, якщо треба мобілізація — значить, будуть ще більші втрати. Неперспективність. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

17 Почалася якась антимотивація. [...] Мотивации у людей нет, потому что пропали розовые очки, стало адекватным понимание, видение ситуации. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків].

провідним центром інновацій, та її успішна повоєнна відбудова залежить від того, чи вдасться утримати й залучити молодь, зокрема мотивуючи повертатися з-за кордону. Таким чином, відповіді респондентів підкреслюють, наскільки важливо вирішити наявні внутрішні проблеми, пов'язані з мобілізацією, та посилити мотивацію українського суспільства до дій заради перемоги країни у війні, а також до залучення в процеси повоєнної відбудови.

Неофіційним джерелам інформації про війну довіряють більше, ніж офіційним.

Відповіді у цьому розділі вказують на те, що серед українців посилюється практика отримувати інформацію про війну з неофіційних джерел, особливо з розповідей військових, які повертаються із зони бойових дій.¹⁸ Як сказав один цивільний: «Хлопці, які там знаходяться, говорять одне, а тут нам офіційно говорять інше».¹⁹ Ще один чоловік, ветеран, зазначив, що історії, якими діляться солдати, повернувшись із фронту, також можуть демотивувати цивільних.²⁰ Іноді такі неформальні розмови стають причиною поширення недостовірної інформації, яка може здійснювати демотивуючий ефект.²¹

Зважаючи на загальну потребу збільшити чисельність українських військових, деякі солдати під час розмов з друзями та рідними вдома активно закликали їх обирати підрозділи відповідно до їхніх навичок, де ті можуть бути корисними.²² Інші казали, що така гнучкість на практиці є недоступною і що їм слід за будь-яку ціну уникати служби в піхоті.²³ Ще інші заохочували родичів і друзів узагалі не йти в армію через відсутність ротації військ,²⁴ через поганих командирів²⁵ або щоб уникнути пекельних

18 То, что подается официально, немного... не приукрашивается, а более в спокойном тоне подается. [...] вот я смотрю [...] тот же Телемарафон, и потом я общаюсь с мужем, и я по голосу слышу, что не совсем всё хорошо. [Интерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава] || Приходять там чи мобілізовані, чи в тісному колі розказують зовсім інше, що відбувається на фронті, ніж по телевізору розказують чи по радіо. [Интерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Больше доверия, допустим, к человеку, который это рассказывает, особенно если там такой друг, которого ты знаешь уже несколько лет, годами, десятилетиями, чем это информация из СМИ. [...] Из первых уст. [Интерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Те, що показують по телевізору, я цьому не вірю. Чому я володію більшою інформацією, тому що я спілкуюся з такими ж побратимами, які знаходяться там, на Сході. (М.: Різниця є між інформацією, що вам побратими розповідають, і офіційною інформацією?) Не співпадає. [ФГЗ, ветеран, Р2, чоловік, 61 рік, Львів].

19 У нас є "Телемарафон" і є те, що люди самі можуть здобути. [...] Це різні телеграм-канали, спілкуються з рідними, які там дійсно служать. [...] В нас не відображається в "Телемарафоні" дійсність. [...] Хлопці, які там знаходяться, говорять одне, а тут нам офіційно говорять інше. [Интерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].

20 Люди, які повертаються, вони, як правило, кажуть правду. Це дуже знижує мотивацію у всіх цивільних. \ [ФГЗ, ветеран, Р4, чоловік, 39 років, Кривий Ріг].

21 (М.: Чи є у вас родичі, або знайомі, або друзі, або колишні друзі, які не радять своїм родичам знайомим мобілізуватися?) На жаль, є. [...] Багато хто з тих людей каже, що їх мобілізують, і вони одразу потраплять на нуль. [...] Дуже багато інформації, яка неправдива, вона дуже впливає на ці процеси. [ФГЗ, ветеран, Р5, чоловік, 40 років, Чернівці].

22 [Військові] не радять мобілізуватися абикуди. Якщо і мобілізуватися, то в той підрозділ, де ти можеш себе найбільш ефективно проявити, де твої навички, компетенції будуть потрібні саме цьому підрозділу. Або туди, де вже хтось служить, може, якийсь там кум, брат, сват, або ти знаєш командирів. Або, наприклад, ти хочеш опанувати професію, ми готуємо підрозділ, тоді саме туди рекомендуємо людям потрапити. [Интерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Я всім раджу йти, знайти собі місце за своїм фахом, щоб бути максимально корисним в армії. А не так, як я, дурний, пішов, аби піти. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ]

23 Я кажу, що можна мобілізуватися в армію куди завгодно, але тільки не в піхоту. [...] Йти воювати за фахом — це неможливо, [...] тебе все одно заберуть туди, куди спочатку планували. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.].

24 (М.: Чи є у вас знайомі, які не радять своїм знайомим, родичам мобілізуватися?) Є. [Интерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || (М.: Есть знакомые, которые не советуют своим родственникам и знакомым мобилизоваться?) Да. [...] Потому что, во-первых, нет ротации, не меняют их. || Є й знайомі, і, напевне, я б не радив деяким йти по мобілізації. В першу чергу через несправедливість. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ] || Даже мой муж [...] говорит, если есть возможность, лучше останься. [...] Те, которые готовы воевать, в принципе, уже как бы большая часть уже там. [Интерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава].

25 (М.: Есть знакомые, которые не советуют своим родственникам и знакомым мобилизоваться?) Да. [...] Потому что [...] их посылают [...] там, где действительно можно погибнуть. Просто из-за глупости. [Интерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Є деякі. [...] Побувши там, вони бачать відношення до себе, інколи до інших. [Интерв'ю 7, військовий,

умов окопної війни загалом.²⁶ Один цивільний зауважив, що «хлопці, які дійсно були в пеклі, кажуть, що не дай Боже туди потрапити».²⁷

26 лютого 2022 року було запроваджено телемарафон «Єдині новини», в межах якого українські телеканали транслюють спільні ефіри в режимі 24/7. Спочатку телемарафон позиціонувався як відповідь на загрозу національній безпеці, бо він дає змогу українській аудиторії отримувати достовірну інформацію в умовах повномасштабного вторгнення Росії. Однак поступово стала зростати [критика](#) цієї ініціативи, зокрема і через обмеження свободи преси в країні. Нещодавно [телефонне опитування](#) Київського міжнародного інституту соціології вказує, що за перші два роки повномасштабної війни довіра українців до Телемарафону впала майже вдвічі: з 69% у травні 2022 року до 36% у лютому 2024 року. Зрештою українці почали більше користуватися неформальними джерелами інформації, зокрема читати Telegram-канали, слухати друзів та родину. Про це свідчить [соціологічне опитування](#) за березень 2024 року, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Воно показало, що трьома основними джерелами інформації про війну є: українські Telegram-канали (53%), родичі, друзі та колеги (42%) та YouTube (40%). Телемарафон – лише на четвертому місці (37%). Дослідження показало, що старші респонденти частіше покладаються на телемарафон, ніж молодші.

Наше дослідження значною мірою підтверджує ці результати. Телеграм було названо найпопулярнішим джерелом інформації про війну. Водночас помічено широкий консенсус щодо того, що телемарафону «Єдині новини» не можна довіряти. Солдати²⁸, ветерани²⁹, цивільні особи³⁰, жінки-учасниці³¹ та молоді респонденти³² однаково не схвалювали невпинні зусилля уряду перебільшити успіхи України та гіперболізувати невдачі Росії,

чоловік, 31, Кривий Ріг] Багато знайомих не радять, тому що є розчарування в командуванні. Багато військових, які незадоволені своїм командуванням. Також забезпечення. [ФГ3, ветеран, Р6, чоловік, 47, Тернопільська обл.]

26 Говорять, що в такому віці для таких молодих хлопців там не місце. [ФГ1, молодь, Р1, чоловік, 19, Одеська обл.] Самі перші, хто розкаже про негаразди на фронті, – це військовослужбовці, які ведуть свій блог. Вони бачать на свої очі, що стається, вони все це викладають в свої Телеграм, або Інстаграм, або Тік-Ток канали, все це розповсюджується. [...] [Аргументують] тим, що ти просто можеш втратити своє майбутнє. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці] Я особисто маю товариша, який зараз демобілізований, він і в АТО служив. [...] Він каже, що не треба туди йти, це жах просто. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

27 Якщо ми говоримо [...] про людей, які там були, хлопці, які дійсно були в пеклі, говорять, що не дай Боже туди потрапити. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].

28 Я знаю, як з самого початку це все транслювалось, що ми переможемо ось-ось [...] і ми їх ось, дураків, всіх розіб'ємо, це було стратегічно невірно. [...] Тому що на фронті люди стикалися з дуже хитрим, небезпечним противником, який дуже добре вчиться. [...] Те, що відбувається на фронті, воно абсолютно різниться з тим, як подають інформацію. [...] Оця вся державна політика інформаційна, що ЗСУ сонечки, просто донатять, вони справляться, вони там всіх розіб'ють, просто вір в ЗСУ, [...] була хибною. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] Повірили в якусь перемогу. Згадайте, як тоді нам обіцяли – 2-3 тижня, і все буде хорошо. [...] В новинах кажуть, що все хорошо, ми всіх мочимо, ці кацапи – дурачки безмозгли. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] Всі вважають, що офіційна інформація не в повному обсязі показує все. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] Данные власти [...] показывают то, что им нужно, [...] что вот у нас все хорошо, а на самом деле есть такие моменты, что, скажем, не очень хорошо. Говорят людям одно, а когда военные будут рассказывать – совсем наоборот. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] Я рахую, що це неправильна інформація, коли у нас масмедіа все показує, що у нас все кльово, москаль дурак, і ми його тушимо. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] По телевизору, якщо подивитись, наприклад, той "Єдиний марафон" або деяких експертів послушати, то таке враження, що ми воюємо з якимись неандертальцями, які нічого не знають, нічого не вміють. [...] Коли приїжджає молодь на фронт, то розгублюється, тому що там зовсім інша ситуація. Проти нас воює дуже сильний, злий і підступний ворог. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів].

29 "Прямий марафон". Там молотять все підряд, правду, неправду – аби замолотити людям вуха. Тому дуже таке до офіційних ставлення моє особисте негативне. [ФГ3, ветеран, Р4, чоловік, 39 років, Кривий Ріг].

30 Офіційна, мені здається, не до кінця трошки інформація надається. [...] [Більше довіри] до неофіційної. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] У нас не відображається в "Телемарафоні" дійсність. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].

31 Я не дуже довіряю офіційним каналам. Я не дивлюся "Марафони", [...] тому що вони пишуть одне, а по факту ми бачимо зовсім інше. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

32 Раньше мы все очень смеялись конкретно с тематики того, что в России [...] промывают им мозги. За последнее время на телемарафон 2 миллиарда выделено, на промывание мозгов украинцам. [...] В телемарафоне – розовые очки, все замечательно. [ФГ1, молодь, Р5, чоловік, 24, Харківська обл.] У телемарафона много розовых очков. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг]

**По телевизору,
якщо подивитись,
таке враження,
що ми воюємо
з якимись
неандертальцями,
які нічого не
вміють**

(респондент дослідження)

оскільки такі дії підживлюють впевненість у швидкій перемозі та спотворюють реальність на місцях. Один із солдатів навіть сказав, що «все, що офіційно, – суцільна брехня».³³ Один військовий рекрутер, визнаючи виклики, пов'язані з необхідністю збалансувати або навіть відфільтрувати негативні новини (адже вони можуть підірвати мотивацію), розкритикував уряд за те, що той інфантилізує українських глядачів замість того, щоб раціонально пояснити важливість підготовки резервів і забезпечення ротації як частини довгострокового бачення руху до перемоги: «Треба розмовляти з людьми по-дорослому».³⁴ На тлі занепокоєння щодо загрози свободі преси один молодий учасник провокаційно запитав: «Ми всі сміялися з росіян, що вони там раби, [...] промиті. [...] Але у зв'язку не тільки з мобілізацією, свобода слова чи свобода вибору, якими ми так пишалися, чим ми тепер відрізняємося від Росії?»³⁵. Сприйняття того, що українська урядова комунікація дещо наслідує російські пропагандистські інструменти, є глибоко проблематичним, оскільки ризикує підживлювати недовіру до державних інституцій у воєнний час. У свою чергу, це може ще більше ускладнити мобілізаційні зусилля і дати Росії можливість дестабілізувати українське суспільство зсередини. Водночас це свідчить про зрілість громадянського суспільства, яке непохитно стоїть на захисті демократії та євроатлантичних прагнень України.

Мобілізація вважається необхідною, але несправедливою.

Існує стійкий консенсус щодо того, що мобілізація є нагальною, адже Україна стикається з гострою нестачею військових. Коротше кажучи, «люди закінчуються».³⁶ Обґрунтовуючи цю думку, респонденти називали три основні причини нагальності мобілізації: відновлення підрозділів в умовах високого рівня втрат,³⁷ ротацію виснажених військ, які воюють безперервно понад два роки,³⁸ та підготовку

33

Все, що офіційно, – суцільна брехня. [...] Про те, що для нас найголовніше життя та здоров'я наших воїнів, – це теж брехня, бо «м'ясні штурми» у нас бувають похлеще, ніж у кацапів. Тому я взагалі не вірю офіційним, цьому «Телемарафону». [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ].

34

Якщо буде дуже багато негативу, це взагалі підірве будь-яку мотивацію. [...] Треба розмовляти з людьми по-дорослому. [...] Ти маєш ну розуміти, що в кінці-кінців підеш воювати, тому що людей треба міняти. Люди там втомлюються фізично, морально, вони гинуть. Треба було розмовляти і готувати відразу ці резерви, [...] ці програми роботи, щоб люди розуміли, куди ми рухаємось. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

35

Мы все смеялись с россиян, что они там рабы, [...] промытые. [...] Но в связи не только с мобилизацией, свобода слова или свобода выбора, которыми мы так гордились, чем мы теперь отличаемся от россии? [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків].

36

Люди закінчуються. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.] || Мобілізація дуже важлива, тому що в нас війна і люди закінчуються, хтось повинен боронити. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ] || Ті добровольці, які пішли в перші дні, вони вже закінчуються. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Добровольці прийшли ще зимою-весною 22-го року. І по факту, вони майже скінчилися. Тому примусова мобілізація – це річ майже безальтернативна. [ФГ3, ветеран, Р3, чоловік, 48, Київ].

37

На жаль, є втрати і їх треба поповнювати. [...] Мобілізація потрібна. Чому? Тому що треба замінити ті неповоротні втрати і втрати ті, хто поуходили додому. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Мобілізація вкрай необхідна. Спілкуючись з усіма своїми знайомими, які воюють зараз на нулі, [я чую, що] перша проблема для всіх – це нехватка людей. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || В батальйоні залишилось тих, що перші, дуже мала частина. Багато по лікарнях, багато по сімейних звільнилось, багато таких, що вже немає. Так що мобілізація потрібна, потрібно укомплектовувати. [ФГ3, ветеран, Р6, чоловік, 47, Тернопільська обл.].

38

Вона неймовірно важлива, бо тому що ті, хто, як я, служимо вже довгий проміжок часу, то нас треба міняти. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Заміна потрібна, тому що два роки на фронті – це дуже тяжко. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Деякі одобрюють методи мобілізації, деякі не одобрюють, в основному те, що нас треба теж міняти, треба якісь закони, ми два роки вже воюємо, дому не бачимо. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Мобілізація дуже важлива, ми без неї нікуди. Два роки, багато хто і більше, без ротацій, без відпочинку. [ФГ3, ветеран, Р5, чоловік, 40, Чернівці] || Потрібна, тому що хлопці заморилися вже. [ФГ1, молодь, Р1, чоловік, 19, Одеська обл.] || Необхідна ротація військовим. [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ] || Повинна бути ротація, люди, які на передку, мають повертатись

резервних підрозділів для посилення боєздатності України.³⁹ Як сказав один військовий, «[мобілізація необхідна], тому що ми не вічні».⁴⁰

Питання про виснаженість військових порушували зокрема й дружини солдатів.⁴¹ Окрім виснаження, військові в окопах мають проблеми з фізичним і психічним здоров'ям, що вимагає обов'язкової ротації.⁴²

Інші респонденти зауважували, що масова мобілізація не обов'язково означає, що кожна окрема людина має брати безпосередню участь у бойових діях. Люди можуть знайти різні способи сприяти захисту держави, наприклад, «створювати найкращі умови» для підрозділів, що перебувають на передовій.⁴³

Більшість респондентів оцінили чинний процес мобілізації як принципово несправедливий.⁴⁴ Найчастіше згадували відчутну нерівність між заможними й незаможними: коли люди, у яких є більше матеріальних ресурсів, мають більше шансів уникнути мобілізації. Зокрема йдеться про незаконні способи уникнути мобілізації, наприклад, використання особистих зв'язків або хабарництва. Цю думку поділяють військовослужбовці⁴⁵, респонденти-жінки⁴⁶, ветерани⁴⁷ та молодь допризовного віку⁴⁸. За словами одного з ветеранів, «той, хто має гроші,

назад до своїх сімей, мають відпочивати, мають відновлюватися. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів] || Недавно дивився ефір. Людина була на нулю цілих два роки з початку війни. [...] Він не бачився зі своєю сім'єю два роки. Це теж несправедливість. [...] Потрібна можливість для демобілізації. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20 років, Чернівці].

39 Треба людей набрати, треба їх вчити і готувати резерв, готувати заміни. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Какої-то запас должен быть людей готовых на замену. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава] || Добровільно неможливо зробити, тому що та професійна армія, яка почала боротися з перших днів, думаю, що вона вже давно виснажилася, їй потрібна заміна якась. І вона ж на той момент може навчити це нове покоління військових. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці] || Звісно, примусово, тому що добровільно на третій рік війни вже не працює. І далі все це вже залежить від учебки, від сержантів. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.].

40 [Потрібна], тому що ми не вічні. [...] Треба ж кимось замінити. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг].

41 Очень важна, потому что, как говорят ребята, там очень тяжело. [Інтерв'ю 14, дружина військовослужбовця, жінка, 49, Харків] || Люди уже, части уже нет с нами, часть устала, и просто нужно какой-то процент их помянуть, [...] в конце концов, даже в отпуск, чтоб могли пойти. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава].

42 Від початку мобілізації великої війни у військо прийшло багато людей, яким за 40 або навіть за 50. Два роки в окопах, я бачу по людях, з якими я служив, в людей просто сиплеться здоров'я. [...] У людей страждає психіка, є люди, які не витримують, тікають. [ФГ3, ветеран, Р3, чоловік, 48 років, Київ].

43 Кожен має взяти зброю і піти захищати країну. А хто не може, той має зробити все для того, хто буде захищати, [...] щоб надати йому найкращі умови. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Немає справедливої мобілізації, на мою думку, якщо в країні йде війна повномасштабна і війна на знищення, всі, хто може тримати зброю, мають, в принципі, прийти службу. Якщо ти не вмієш стріляти, не вмієш бігати і так далше, то можеш допомогти своїми знаннями, [...] або допомогти десь на виробництві. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Не кожен може тримати автомат в руках, кожен допомагає державі по-різному. Хтось донатить, хтось лікує поранених, хтось боронить наші кордони, хтось на передовій. У кожного по-різному, кожна роль дуже важлива. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці] || Неважно, он будет на передке сидеть, либо где-нибудь водителем, либо даже в каком-нибудь обеспечении, потому что люди все равно нужны хотя бы для того, чтобы обслуживать армию. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27 років, Харківська обл.].

44 Мобілізація на сьогоднішній день, вона не є справедливою. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42 роки, Київ].

45 Человек, который, ну, допустим, зарабатывает прилично, он может и порешать с кем надо свои вопросы, чтобы его не забрали. [...] Можно подкупить и ВЛК, и военкома. [...] Считаю, таких людей тоже надо притягивать к службе. Они себе отдыхают, они ходят по ресторанам, по клубам. Нет, так не должно быть. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Під мобілізацію зараз в основному попадають незахищені слої населення. А ті, хто мають якийсь вплив, гроші і можливості, в основному уникають цього всього. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Для когось війни нема взагалі. Не забуваємо про корупційні скандали, які були скрізь і які досі відбуваються. Яка кількість людей за гроші виїхала за кордон, [...] тут справедливості не пахне. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг].

46 На сегодняшний день она вообще не справедливая. [...] Все, у кого были возможности, у кого есть деньги, [...] они [...] уже вывезли всех своих детей, [...] они все сделали себе бронь. А если кто не сделал, то они могут в любой момент откупиться. [Інтерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків] || Ні, [...] той, хто може відкупитися, той відкупається, а той, хто не може відкупитися, його беруть. Беруть інвалідів, хворих, без кінцівок, [...] тобто такі категорії, які не мають воювати. [...] Ми ж бачимо, як діти тих самих депутатів переховуються за кордоном. [...] Закон має бути однаковий до всіх. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54 роки, Львів].

47 Всегда будет богатый и бедный, кто-то откупился. [ФГ3, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса] || В державі починають ділитися на бідних та багатих. Багатий може відкупитися, а роботяга не може відкупитися. [ФГ3, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів] || Багато хто відкупився, [...] а багато хто дійсно за станом здоров'я служить і не можуть звільнитися. [ФГ3, ветеран, Р6, чоловік, 47, Тернопільська обл.].

48 Велика несправедливість. У нас це так: у кого є великі кошти, він може відкупитися і не служити. А в того, хто бідніший, він йде і служить, тому що йому немає чого робити. А відмовиться, то суд, поліція, зрадник. [ФГ1, молодь, Р1, чоловік, 19, Одеська обл.] || Одному человеку удается свободно уйти от мобилизации, допустим, его схватили, в ТЦК взяли, потом узнали, кто у него папа, и его отпустили. А другой парень, который из детдома и никаких связей не имеет, то его просто взяли и кинули куда-то. [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ].

як правило, не служить. Хто не має – зазвичай ідуть служити».⁴⁹

Не дивно, що пропозиції звільнити великих платників податків від призову, бо ті роблять чималий внесок до державного бюджету у воєнний час, викликали гостру реакцію в усіх групах респондентів. Деякі учасники сприймають це як форму соціальної несправедливості – вияв того, що війна стає справою найбідніших.⁵⁰ Інші ж вбачають у цьому вигоду для підтримки армії.⁵¹

Ще одна форма несправедливості, яку зауважують респонденти, – непропорційна спрямованість уваги працівників ТЦК на мобілізацію в селах.⁵² Лише незначна кількість учасників опитування припустила, що мобілізація в містах активніша, ніж у селах.⁵³

Серед інших причин, через які мобілізація сприймається як здебільшого несправедлива, можна виділити також такі: непритягнення до відповідальності працівників ТЦК за інциденти, коли чоловіків силоміць затримували й забирали просто з вулиць⁵⁴; мобілізація

49 Хто має гроші, як правило, той не служить. Хто не має – як правило, йдуть служити. [ФГЗ, ветеран, РЗ, чоловік, 48 років, Київ].

50 (М.: Ваше ставлення до ідеї, що той, хто платить достатньо податків, може бути звільнений від призову?)

[...] Це дуже сильно розколює розколює і так суспільство. [...] Це несправедливо до людей, які не мають таких статків. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Справедливість повинна бути. А вони пропонують, у кого зарплата більша, той не піде. [...] В державі Конституція для всіх одна. [...] Якщо всі захищають державу, то всі, незалежно від матеріального статусу. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || А яка між ними різниця? Між тим, хто платить податки, і тим, хто менші податки платить, він не має тих же самих рук, ніг, голови і плечей? [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Якщо буде служити тільки той, хто не може заплатити великі податки, це виходить, що середній і нижчий клас просто стирають. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Не можуть бути гроші ценою при мобілізації. Виходить так, що якщо ти багатий, то ти не служиш, а якщо ти маєш менше грошей, склад середній чи ти бідняк – все, служиш. [ФГЗ, ветеран, РЗ, чоловік, 48, Київ] || Звісно, негативно – це нерівність. [...] У нас демократична держава, що у нас всі рівні, а у нас виходить так, що люди, які, наприклад, мали бізнес, вони не мають йти воювати, чому? [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Це максимально буде несправедливо. [...] Соціальний розрив відбувається, тобто війна – не для багатих. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

51 Приватний бізнес вищої ланки [...] можуть забезпечувати роботу в тилу, робочі місця, надходження до бюджету, тобто і забезпечувати армію, то я думаю, що вони мають працювати на своїх місцях. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Вміє людина заробляти гроші, вона щось робить, донатить, якимсь виробництвом влаштує, то хай собі робить, навіщо вона там в армії штурмовиком. Там вона заробить набагато більше, ніж з тим автоматом. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.] || Если человек работает, приносит государству деньги, платит с этих доходов налоги, из-за этого государство тех же военных оплачивает, может, подумает – стоит его трогать или нет. [ФГЗ, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса] || Не треба робити мобілізацію працівників робочих професій, тих бізнесменів. [...] Якщо у багатого зарплата 100 тисяч, він не піде служити в армію. Так не має бути. Є професії, які мають бронь. [ФГЗ, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів] || Спеціалісти, які працюють на економіку України, мають залишатися, працювати на благо держави. [ФГЗ, ветеран, Р6, чоловік, 47, Тернопільська обл.] || Я согласен, если человек платит достаточное количество налогов, то есть он эффективен на своем месте. [...] Это здорово. [...] Как только [...] пойдут воевать, этих налогов платить он уже не будет. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || Если ты директор успешной руководящей фирмы, [...] и несет в бюджет страны каждый день миллионы гривен, то как ты можешь вообще взять и пойти защищать родину, когда ты тут важнее в тысячу раз. [...] Положительно отношусь. [Інтерв'ю 10, цивільний, чоловік, 55, Чернівці] || Вот многие предприниматели волонтерством занимаются. [...] Наверное, я бы не осуждала. [Інтерв'ю 14, дружина військовослужбовця, жінка, 49, Харків] || Має бути прозорий закон, [...] якщо ти працюєш, піднімаєш економіку, даєш великі внески, які все рівно йдуть на армію, то, можливо, тебе варто залишити, бо ти більше принесеш користі на своєму місці. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

52 Начебто десь там, на периферії, більше начебто вигрібають людей. Але це завжди так працює, тому що там і людей менше, тому воно більш помітніше. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || На сто чоловік села буде більше мобілізованих, ніж на сто чоловік з міста. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Під мобілізацію зараз в основному потрапляють незахищені слої населення. [...] Деякі приходять до нас, в основному це мешканці сіл, невеликих містечок. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Я знаю таких людей, які розповідають, що в селах вже не залишилося чоловіків, які спроможні воювати. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Возможно, в селах как-то больше людей призывают. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || Я думаю, що на 70%, напевно, всі люди – з сіл і таких містечок. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Мешканці сіл майже переважна більшість там, [...] це взагалі несправедливо. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || То, что слышала, что из села выгребли всех уже. [Інтерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків] || Мабуть, в селі простіше, бо всі на виду. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів] || Багато розповідають про те, що в основному ТЦК в селах дуже сильно відловлюють хлопців. [ФГ1, молодь, Р1, чоловік, 19, Одеська обл.] || У людей в селах или ПГТ больше забирают. [...] Очень легко ловить людей. [ФГ1, молодь, РЗ, чоловік, 20, Харків] || Село вже так потріпали і ще далі дотрпують. Все-таки село більше мобілізують. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів] || Основна маса воюючих – це люди з села. [ФГ2, військовий, РЗ, Ч, 27, Кривий Ріг] || З сіл гребуть більше. У моєму підрозділі відсотків 70 – це хлопці з села. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ] || Мені здається, що в селах забрали більше людей, ніж у Львові. [ФГЗ, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів] || В селах і маленьких містечках. Там мобілізація доволі масова. [ФГЗ, ветеран, РЗ, чоловік, 48, Київ] || У нас в Чернівецькій області, то по селах вже нема кого мобілізувати. [...] Є такі села, де взагалі одиниці полишалися. [ФГЗ, ветеран, Р5, чоловік, 40, Чернівці].

53 В мене, напевно, все ж таки в батальйоні більше містян. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Которые из города, больше попадают. [...] В деревнях, я не думаю, что так массово проходят поездки. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Моя суб'єктивна думка – з міст більше, бо проживає в містах більше людей і призовників було більше. Якщо у відсотковому відношенні до кількості населення, то, можливо, в селах більше. І тому вони до цього ставляться дуже гостро. Хоча по кількості – більше з міст. [ФГЗ, ветеран, Р6, чоловік, 47, Тернопільська обл.]

54 ТЦК-шники – [...] цей цирк, який показується по телебаченню, що ловлять, вантажать, б'ють, скручують,

**В нас це
так: в кого є
великі кошти,
він може
відкупитись.
А в того, хто
бідніший, він
йде служити**

(респондент дослідження)

людей з певними проблемами зі здоров'ям або інвалідністю⁵⁵; відправлення людей на фронт без урахування їхніх спеціальних знань та вмінь⁵⁶; вимушеність солдатів купувати військово спорядження власним коштом через його брак або низьку якість⁵⁷; «звільнення» від мобілізації співробітників силових структур⁵⁸.

Варто зазначити, що при обговоренні питань про те, чи повинна служба в армії бути добровільною, а чи примусовою, та про те, чи справедливою є нинішня мобілізація, деякі респонденти вказали, що ці питання є спірними, оскільки мобілізація необхідна для виживання країни.⁵⁹ Один із військових сказав, що «якщо [мобілізація] буде добровільною, то ми не наберемо нікого».⁶⁰

Крім того, один з ветеранів підкреслив, що мобілізація за своєю суттю не може бути по-справжньому справедливою, адже вона сама собою заперечує свободу вибору людей. Однак важливим при цьому є те, як влада налаштує конкретні процеси, пов'язані з мобілізацією, і чи зробить їх справедливими та ефективними.⁶¹ Як зазначено нижче, відповіді учасників свідчать про те, що боротьба України за виживання залежить від того, чи вдасться виправити цей брак справедливості, і що в Україні наразі триває активна дискусія про те, як саме цього досягти.

– це неправильно. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівець] || Ні [...] Тому що ТЦК так проводять мобілізацію. [...] Це, звичайно, не є справедливим. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Оце, конечно, що бігають ТЦК, ловлять, – це неподобство. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || [Призов відбувається] не дуже справедливо. [...] Людина [...] йде по вулиці, тут її ловлять десь в бус, туди заклали і... [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Немає покарання ТЦК за протиправні дії за те, що вони людей викрадають. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Вот не хочет человек воевать, ну как ты его заставишь? [...] Рассказывают, эти ТЦК-шники остановили, насильно в автобус посадили, повезли. Это неправильно. [Інтерв'ю 14, дружина військовослужбовця, жінка, 49, Харків] || Це відповідальність ТЦК-шників. [...] Вони беруть [...] тих, хто не може відкупитися, щоб закрити свої плани, [...] що вони там когось привели. Тому на сьогодні мобілізація несправедлива. [ФГЗ, ветеран, Р5, чоловік, 40 років, Чернівець].

55 Нет. Я думаю, что недоработки страшные. [...] Мы же видим, что всех, кого берут, куда берут, слепых, кривых, [...] то, что берут всех подряд. [Інтерв'ю 10, цивільний, чоловік, 55, Чернівець] || Навіть я, людина, яка має по суті гіпертонічну хворобу 2-го ступеня і є обмежено придатною, після ВЛК в Дніпрі все-таки залишився придатним, чудово. Люди з хронічною хворобою стають придатними. Мобілізація сьогодні абсолютно цілком і повністю несправедлива. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Це якась совдепівська система: у нас забирають тих, хто старший, у кого вже здоров'я нема, а ті, хто молодші – не підлягають. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ].

56 Несправедливість відбувається в самому військоматі. От, наприклад, пару днів тому був здоровий хлопець, [...] за фахом водій. [...] Замість того, щоб його направити водієм, його направили в штурмову бригаду, в цьому є несправедливість. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ] || Коли починають, просто треба [ТЦК] забити дірку кимось, то це неправильно, там у тій дірці має бути фахівець, а не той, кого примусом туди засунуть. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівець].

57 Нет. [...] Много чего нет, даже нет поставок, скажем так, в плане вооружения. [...] Человек пришел, он отдает жизнь за Родину и воюет за людей. [...] Человеку должны полностью амуницию дать, не за свои же деньги ему покупать, как это часто происходит – [...] бронезильт, каску, форму. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.].

58 У нас дуже багато військових пенсіонерів, які мають чудове здоров'я, володіють зброєю. Та ж поліція. Якщо їх взяти, [...] не кажу брати 100% поліції, набрати 20% поліції. Вони навчені володіти зброєю, вони здорові. [ФГЗ, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів] || Силовики колишні, які служили, які на пенсії, мали б бути мобілізовані. [ФГЗ, ветеран, Р3, чоловік, 48, Київ] || На сьогодні мобілізація несправедлива. Так само і з поліцією, [...] у нас поліції не зменшилося, а кількість людей зменшилася. [ФГЗ, ветеран, Р5, чоловік, 40, Чернівець] || Щоб справедливо провести мобілізацію, треба показати суспільству, що більшість силових структур приймають участь. А люди бачать, що поліцейські заброньовані, інші силові структури заброньовані, чому має йти робота з заводу, ставати на захист держави. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Є так звані міліціонери, окрема каста, в пенсіонери пішли. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || Люди, які в силових структурах, вони все життя зі зброєю, поліція, наприклад. Вони давали присягу і чомусь вони не підлягають мобілізації. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ] || У нас почему-то полиция получает [...] дополнительные 30 тысяч, что они делают, непонятно. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Я би все-таки розглянув би мобілізацію поліції. [...] Наприклад, якусь там десяту частину їх би мобілізував, а потім кожен ротацию наступного року ще 10%. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38 років, Київ].

59 Станом на сьогодні у нас вибору немає. Я вважаю, що так. Треба державу захищати. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || Справедлива, треба захищати Батьківщину. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Людям надо понять, что если мы не будем готовы к защите, то тогда вообще не будет нашего государства. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава] || Це нереально зробити, добровільну армію зараз, тут тільки силою. Тому що вже виснажився цей резерв добровольців. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг].

60 [Мобілізація] повинна бути примусовою. У нас інших шансів не буде. Якщо буде добровільна, ми не наберемо нікого. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ].

61 Любая мобилизация несправедлива. [...] Всегда [...] кто-то хочет, кто-то не хочет. Вопрос в том, как государство к этому подходит. Должны быть какие-то разумные процессы. Кого есть смысл мобилизовать, а кого нет смысла мобилизовать. [ФГЗ, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса].

Невдачі щодо мобілізації, які відчувають українці, викликають занепокоєння та напругу в суспільстві.

Кілька респондентів вказали, що існує ризик поляризації, яка може виникнути між українськими військовими, котрі не можуть покинути фронт від початку повномасштабного вторгнення, і чоловіками, які призову уникають. Не дивно, що ця напруга особливо гостро відчувалася в розмовах із чоловіками, які зараз служать у ЗСУ⁶², та ветеранами.⁶³

Один з військовослужбовців зазначив, що існує «розкол між [...] тими, хто в армії, і тими, хто не в армії. Або хто не хоче в цю армію йти».⁶⁴ Один із ветеранів висловився ще різкіше: «Одні – за те, щоб була Україна, а інші – за те, щоб хоч би їх не спіймали».⁶⁵

Окремо варто згадати складний психологічний ландшафт, змальований жінками-респондентками. Дружина військовослужбовця описала те, як посилюється відчуття чужості між «тими, хто якимось чином з цим взагалі зіткнулися, [...] і тими, хто жодним чином до цього не має стосунку».⁶⁶ Цю думку поділяє й родичка чоловіка призовного віку.⁶⁷ Одна з респонденток підкреслила трагічну роль дружин військових: «Як в сірій зоні сидиш. Ти нібито цивільний, але нібито військовий. Ти не там і не там». Це часто ускладнює спілкування з іншими цивільними.⁶⁸ Говорячи про це питання в ширшому сенсі, один з військовослужбовців зазначив, що географічна відстань подеколи перетворюється на відстань психологічну – зокрема між містами, які сильно постраждали від бойових дій, і містами, «де люди не розуміють, що це таке – війна».⁶⁹ Особистий дискомфорт, пережитий деякими респондентами, викриває ширшу суспільну напругу, яка в свою чергу свідчить про те, що вкрай важливо дослідити, наскільки по-різному війна травмує чоловіків і жінок, а також жителів регіонів, розташованих ближче й далі від лінії фронту.

62 (М: Чи роз'єднує сьогодні українське суспільство ставлення до мобілізації?) Так, тому що військові хочуть, а цивільні не хочуть. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Звісно, роз'єднує, тому що ті, хто не хочуть захищати свою сім'ю і країну, вони шукають причини свого виправдання, чому вони це не роблять. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Військові [...] дуже критично налаштовані до людей, які не хочуть долучатися. [...] Зазвичай військові вважають, що ті, хто не воюють, вони мають воювати. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Звісно, що розділяє. Є люди, які кілька років не виходять з дому, є люди, які перебігають від деревця до деревця, аби їх не спіймали, є люди, які бояться, а нормальні люди, яким дадуть повістку, вони підуть, поки не дали. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.] || Ясна річ, що розділяє, і доволі це помітно. Тому що коли ти потрапляєш додому і спілкуєшся з друзями, або, як-то кажуть, з колишніми друзями, [...] багато людей підтримують тих, хто ховається. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || [Військові] говорять про те, що люди з лікування приїжджають, з відпусток, то дуже обідно, коли виходять на вихідні, наприклад, в центр міста, а там дуже багато молодих, здорових хлопців, які могли б принести користь державі, [...] гуляють. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів].

63 Суспільство однозначно розділилося, бо я бачу багато, що вже створюють групи – де стоять мобільні блокпости ТЦК, де поліція стоїть. [ФГ3, ветеран, Р6, чоловік, 47, Тернопільська обл.] || [Війна] його вже розколола. [...] На дві категорії: одним Україна потрібна, іншим не потрібна. [ФГ3, ветеран, Р3, чоловік, 48 років, Київ].

64 Йде розділ між людьми, які живуть в умовному світі, і військовими, які воюють. Це дуже чітко я відчув, так само і мої хлопці, які були у відпустці вдома. [...] Ділить суспільство на дві частини: ті, хто в армії, і ті, хто не в армії. Або хто не хоче в цю армію йти. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ].

65 Одні – за те, щоб була Україна, а інші – за те, хоч би їх не спіймали. [ФГ3, ветеран, Р6, чоловік, 47 років, Тернопільська обл.].

66 В какой-то степени, конечно, разделяет общество. И разделяет это на тех, которые столкнулись вообщем каким-либо образом с этим. [...] И на тех, кто вообще никоим образом к этому не имеет никакого отношения. [...] У нас [с подругами] теряется какой-то контакт, [...] легкость в общении, она теряется. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Разъединяет, потому что люди не хотят идти воевать, они не готовы. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава].

67 На людей, які втратили своїх людей, які пішли у сім'ю, у яких є втрати, або є люди, які воюють, і на тих, хто не воює, так би мовити весь відсиджується. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54 роки, Львів].

68 Болит тема по поводу того, что жен военнослужащих, они вроде есть, [...] но на них никакого нет [...] акцента. [...] Как в серой зоне сидишь. Ты вроде как и гражданский, а вроде как и военный. Ты не там и не там. [...] От тебя чего-то люди хотят, особенно вот эти дурацкие вопросы. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.].

69 У деяких містах ті, хто не бачили війни, ті не розуміють, що це таке – війна, що вона в них є, що вона в нашій країні взагалі є. Вони гадають, що до них не дійде. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг].

“

Станом на сьогодні в нас вибору нема. Треба державу захищати

(респондент дослідження)

Критичне зауваження, яке постійно згадували солдати⁷⁰, ветерани⁷¹ та цивільні різного віку⁷², стосувалося того, що корумповані та незаконні дії людей у формі з територіальних центрів комплектування (ТЦК) заплямовують образ Збройних сил України. Зокрема йдеться про звинувачення представників ТЦК у тому, що вони «хапали чоловіків мобілізаційного віку на вулицях і кидали їх у мікроавтобуси». Коли кілька відео з подібними ситуаціями [набули значного поширення](#) в соцмережах, то цивільні почали ставитися до українських військових не лише зі звичним почуттям поваги, але й із почуттям підозри.

Вік мобілізації також є джерелом суперечностей. Чимало українців вважають, що тримати молодь країни подалі від жаху бойових дій є мудрою політикою. В Україні до служби в армії залучають хлопців віком від 18 років, якщо ті не отримують вищу освіту. Водночас призовників віком до 25 років наразі не мають направляти до зони бойових дій. Нині середній вік українських військових – 40 років, тоді як мобілізувати можуть чоловіків віком до 60 років. Тож можна сказати, що українська армія переважно складається з більш зрілих бійців, багато з яких мають сім'ї, а отже, їм «є що втрачати» і є до кого повертатися. Та очевидно й те, що двадцятирічні – фізично витриваліші й куди швидше відновлюються після поранень.

Під час опитування більшість респондентів підкреслили, що війна – це справа молодих. Особливо активно про це говорили військові⁷³. Водночас і ветерани⁷⁴, і цивільні різного віку⁷⁵ погоджувалися, що

70 Люди бачать їх, перша думка – захисник іде, гордість, а потім: а раптом це ТЦК? Коли там видають повістки правомірно, так, добре, але коли це заламування, затягування в бусики, побиття, це не є добре і це тоді відлякує людей. Люди тоді, навпаки, вони обозліваються, і тоді, відповідно, вже страждає і вся армія від таких вчинків ТЦК. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Когда направляют насильно человека, человек не будет, я думаю, с таким энтузиазмом [...] идти отдавать свою жизнь за Родину. Ну, по крайней мере, за таких хмырей. Они позорят солдат, они позорят форму, хотя они даже не солдаты. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || От є одеський воєнком, багато воєнкомів стали мільонерами. Як я можу повірити, якщо когось там беруть, когось не беруть, когось відмазують, а він собі купує “бугатті”, наприклад. А війна в країні. Це недовіра – в першу чергу до армії. Люди ж не відрізняють ТЦК від армії. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.]

71 Я беру початок війни. Я виходив у формі, люди підходили, дякували, якась була повага. А тепер, як люди бачать воєнного, особливо молоді хлопці, особливо коли двоє ще військових, вони намагаються на інший бік вулиці перейти. [ФГ3, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів] || ТЦК неправильно себе ведуть, загребають вот так вот людей – это неправильно. Естественно, люди шарахаются от этого всего. [ФГ3, ветеран, Р7, чоловік, 49, Харківська обл.]

72 По большей части – это уважение, жаль, желание помочь [...] А по поводу ТЦК – страшное неуважение. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків] || На наш час є дві категорії людей у формі: є хлопці, які повернулися відпочити трошки, [...] є інша категорія [...] – ТЦК. [...] Тут ставлення до людей різне. [...] У мене глибока повага до цих людей, тому що дійсно вони багато чого віддали. [...] Люди обходять цих людей [у формі], [...] через те що у нас є ТЦК. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Взагалі гордість за них, повага до військових. [...] Воно на високому рівні – ставлення до військових. Можливо, крім у людей, крім ТЦК – ставлення не дуже. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || Люди стали бояться мобілізації. [...] Если раньше, если во время начала полномасштабного вторжения, люди шли по зову сердца, и это было... имело массовый характер, то сейчас люди больше боятся на своём пути увидеть машину ТЦК. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків]

73 Війна – це справа молодих. Дуже важко фізично пройти десять кілометрів у броні, в касці; не всі люди витримують, і я бачив, як люди падають, втрачають свідомість просто від навантаження. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Ті, хто були молоді, вже вони поранені, посписувалися або, на жаль, вже й загинули. [...] З таким віком важко виконувати бойові завдання. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Після 45-ти нема смисла людей брати. По-перше, не витримують фізично. [...] Від 20 до 35. Молоді потрібні, інші не витримують просто фізично. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || До 55, я знаю, що сейчас 60. Потому что очень много я знаю, знакомые говорят тоже, которые уже с возрастом, у всех есть заболевания. Нет здоровья. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Мені 50. [...] Для штурмових дій – то 30-35 років, до 40 максимум. Я по собі відчуваю, що дуже важко. [...] На тобі вся амуніція, і перебігати 200, 300, 400 метрів – то дуже тяжко. Молоді у нас літають, бігають, а якщо ще інтенсивність 3-4 дні, так от постійно, то всьо, то старші люди не витримують. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || З 20 по 55. Я розумію, що діти, але в нас війна і треба мати здоров'я, щоб бігати і носити. [...] Ми вбиваємо свою армію тим, що вона стирається, люди старшого віку – в них нема здоров'я. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ] || Середній вік 43 роки [...] – це негативно. [...] Тому що в армії повинні воювати молоді хлопці, [...] які можуть багато ходити, багато носити, багато працювати. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ]

74 До 45 – ще куди не йшло, після 45 – важкувато тим людям. [ФГ3, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів]

75 Середній вік 43 роки означає, що більшість армії старіюча. [...] Потрібні молоді люди, у яких більша витривалість. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці] || (М.: В середньому [...] 43. От як це впливає на ЗСУ?) [...] На штурмову ефективність однозначно. І на якусь витривалість однозначно. Просто фізіологічно у хлопця в 25 років більше сил, ніж у 43. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків] || Чим старший військовий, тим, я думаю, це погано впливає на військові дії, тому що все-таки на молодих плечах легше виносити [...] тягості війни, [...] з віком більше хвороб. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || Мало б трохи омолоджуватись ЗСУ, бо 40 років – то, в принципі, ти напівпенсіонер. [...] Людина з віком втрачає ті всі функції. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Все-таки мають воювати більш молоді. [...] Фізично, [...] немає хронічних, мабуть, захворювань, це перший момент. А другий момент – вони [...] навчаються, мабуть, краще, швидше. [Інтерв'ю 17, дружина/мати

Фото: Serhii Supinsky/AFP via Getty Images

зокрема й через те, що мобілізують старших, служба впливає на здоров'я військовослужбовців, що неминуче позначається на боєздатності армії. Однак деякі респонденти не погодилися з пропозицією знизити призовний вік до 18 років – як через моральні аргументи, так і з міркувань щодо фізичних підстав. Наприклад, дехто стверджував, що влада мала б уникати призову «занадто молодих», бо їм слід «дати шанс пожити своїм життям».⁷⁶ Інші вказували на катастрофічні демографічні наслідки такого можливого рішення. Один із цивільних чоловіків наполягав на тому, що «[якщо] ми почнемо мобілізувати людей віком з 20 років, демографічно фактично за років двадцять нас не стане. [...] Ми самі себе, свою націю знищимо».⁷⁷ Один військовий та один ветеран погодилися з ним, звертаючи увагу на те, що варто дбати про майбутнє, бо уряду треба буде залучати молоду робочу силу, щоб відновити повоєнну економіку держави.⁷⁸

Водночас інші респонденти ділилися практичнішими міркуваннями. Кілька ветеранів зазначили, що лише молодь може ефективно виконувати бойові завдання у передових піхотних підрозділах, тоді як старші люди, особливо ті, кому більше 50-ти, зможуть взяти на себе інші функції в тилу.⁷⁹ Один військовий зауважив, що хоча молоді потрібно

чоловіка призовного віку, жінка, 54 роки, Львів].

76 Хотя бы 27, человек должен хотя бы пожить, жизни так он и не познал. Как была мобилизация с 27 лет, так чтобы она и оставалась. [Интерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Жалко молодых людей, тому що ще не пожили, а вже йдуть, отримують каліцтво, гинуть. [...] Можливо, 25 років. [Интерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || До 27 – це молоді люди, які мають право на особисте життя. Хай вони потратять свої молоді роки на себе, а не на цей весь жах. [ФГ1, молодь, Р1, чоловік, 19, Одеська обл.].

77 Якщо ми не хочемо втратити молоде покоління, то поріг має бути не нижче, ніж 25 років, тому що приблизно десь з 21 до 25-27 з'являються сім'ї. [...] Якщо ми спустимося нижче, наприклад, [...] з 20-ти років почнемо мобілізувати, нас демографічно фактично за років двадцять не стане. [...] Ми самі себе, свою націю знищимо. [Интерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30 років, Кривий Ріг].

78 Якщо будуть в основному воювати наші діти, ми через десять років просідаємо по демографії. [...] Спецпідрозділи краще з молодими. А вже коли мобілізація, то це неможливо. [...] За законом мобілізацію потрібно зробити з 25-ти до 55-ти років, з можливістю за власним бажанням з 18-ти по 60 років і за станом здоров'я. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || Мне не хотелось бы тоже, чтобы шли совсем молодые, до 27 лет. [...] Кому-то Украину после войны нужно будет отстраивать. И в демографическом аспекте в том числе. [ФГ3, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса].

79 50+ – це забагато для війни, принаймні в піхоті. [...] Якщо брати сухопутку, артилерія, піхота – 25-50, в бойові. Забезпечення, тил, ППО, охорона – нехай за 50. [ФГ3, ветеран, Р3, чоловік, 48, Київ] || Бойові підрозділи і бригади: 21-45, всі інші, тилове забезпечення та інше призначення: 25-60. [ФГ3, ветеран, Р4, чоловік, 39, Кривий Ріг].

більше, та «якщо зараз звільняться ті, кому 50+, армії не залишиться».⁸⁰ Усі ці відповіді вказують на те, що будь-які заходи, спрямовані на зниження призовного віку, мають бути підкріплені стратегічним плануванням, яке включатиме запровадження тривалішого періоду підготовки молодих призовників і забезпечення регулярної ротації підрозділів, що несуть бойове чергування.

Зрештою, стосовно ролі в армії жінок – варто зазначити, що хоча консенсусу щодо цього питання не було, та воно не розглядалося як джерело напруги серед респондентів. Наразі українська влада не веде серйозної дискусії про можливу обов'язкову службу для жінок. А Президент України Володимир Зеленський [публічно відкинув подібні пропозиції](#).

Меншість учасників всіх груп висловила дуже консервативні погляди на соціальні гендерні ролі.⁸¹ Деякі респонденти виступили за те, щоб жінок не залучали до дій, які стосуються найжорстокіших проявів війни – скажімо, окопної війни. Однак при цьому вони припускають можливість роботи жінок в армійському тилу.⁸² Водночас, попри певні застереження, деякі військові, ветерани та цивільні визнали, що жінки в ЗСУ часто можуть перевершити своїх колег-чоловіків, виконуючи певні ролі, зокрема снайперів.⁸³ Лише меншість висловила ліберальніші погляди. Проте навіть ці учасники вважають, що мобілізація не повинна поширюватися на жінок – жінкам має бути дозволено вступати до армії лише на добровільних засадах.⁸⁴

Загалом ці реакції на обговорення проблем мобілізації свідчать про те, що в українському суспільстві тліє напруга, яка може поставити під загрозу солідарність і стійкість – ті риси, що стали вирішальними факторами для успішного протистояння російській агресії у 2022 році і які залишаються потрібними зараз та будуть необхідні для повоєнного відновлення.

80 Все тримається на молодих. [...] Але [...] зараз звільняться ті, кому 50+, і армії не залишиться. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.].

81 Женщина на войне – ну это, я считаю, аморально. [...] Это женский пол. Слабый. Женщина, у нее есть свое предназначение, она должна заниматься семейным очагом, воспитывать детей и быть дома, делать быт и уют. А это – мужской поступок, это должны делать мужчины. [Интерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Я такой, щоб їх там взагалі не було. Бо це наші матусі, вони повинні зараз, як ніхто, більше піклуватись за наших дітей, за сім'ї, за домівки наші. [ФГ3, ветеран, Р5, чоловік, 40, Чернівець] || Понятно, что это не женская работа. [...] Я думаю, что им там нечего делать. [Интерв'ю 10, цивільний, чоловік, 55, Чернівець] || От многих слышал, есть такая токсичная маскулинность: "Увижу женщину в окопе, чем она мне поможет, не могу ей доверить". [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ] || Женщины слабые в плане физическом, им нужна будет постоянная помощь. [Интерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.].

82 Якщо брати до уваги бойові підрозділи, командири бойових підрозділів не хотять, є певні обмеження щодо призову туди військовослужбовців жінок. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ] || Міномет – це дуже така тяжка річ, і професія не з простих. [...] Якись такі прям заграничні якись роботи для жінок є недоступними, але звичайні спеціальності так, звісно. [Интерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].

83 Якщо жінка нормально фізично підготовлена, то ще фору дасть деяким нашим хлопцям. [Интерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Жінок можна на тилі посади, на штабні, вони даже краще справляються. Так же само у відділі персоналу, в логістичні підрозділи, якись начальники складів. [...] Якщо жінка хоче бути командиром кулеметного розрахунку, будь ласка, є такі жінки, що краще за чоловіків справляються. [Интерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || Жінки можуть бути в штабі, вони можуть бути бухгалтерами, фінансистами, там, юристами. Ну, в полі жити, в окопах, в болоті, [...] я рахую, що це жінка, це мати, це дівчина, це та особа, яка народжує дітей, [...] це наше майбутнє. [...] Не кожна жінка фізично може в тяжких умовах перебувати і служити в тяжких умовах. [...] Але при цьому всьому, жінки – це одні з кращих снайперів. [Интерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівець] || Я служил з барашнями, которые многим мужикам дают фору, и они были специалистами прям в военных специальностях. [ФГ3, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса] || Система, напевно, яка ще з радянських часів лишилася. Я думаю, що з часом це зміниться. [...] Можливо, навіть фізіологічно у жінки можуть краще виходити якись напрямки краще, ніж у чоловіків. [...] Можливо, з чимось чоловіки краще справляються, де більше фізичні навантаження, а жінка більше може такі організаційні питання вирішувати. [Интерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів].

84 У нас не була поставлена нормальна гендерна політика на рахунок рівності проходження служби. Якщо брати от по державній прикордонній службі, то в нас в основному жінки. [...] Вже після 14-го року, то вже почали брати і на інші спеціальності, [...] тобто снайпера, навідники. Зараз нові ці підрозділи створюються безпілотників, от туди вже деякі жінки проходять. Світ міняється, ми потихеньку відходимо від темного радянського минулого. Відповідно, змінюється і структура, і гендерна політика. [Интерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Все за їх бажанням. [ФГ2, військовий, Р4, жінка, 50, Слов'янськ] || Жінки повинні приходити в армію на добровільній основі. Їх не потрібно ніяким чином спонукати йти до армії. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ] || Війна – це взагалі не жіноча справа. [...] Якщо жінка хоче, то може тільки добровільно. Ніякої мобілізації жінок не може бути взагалі. [ФГ3, ветеран, Р3, чоловік, 48, Київ] || Они там должны быть исключительно по своему желанию. [...] Если женщина имеет желание, то почему нет? Почему ей запрещать? [Интерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків].

Хронічна невизначеність і відчуття відсутності контролю можуть деморалізувати військовозобов'язаних українців.

Показово, що чинні військовослужбовці⁸⁵, ветерани⁸⁶ та цивільні⁸⁷ наполягали на тому, що армії потрібні не просто люди, а люди мотивовані, і що держава має докладати до цього значних зусиль. За словами одного з цивільних, «треба заохочувати, а не насильно заштовхувати в автобус, тому що останнє дуже негативно впливає».⁸⁸ Зрештою, мотивація безпосередньо позначається й на боєздатності та моральному духові армії, адже невмотивовані й невідготовлені війська виявляються «безтолковими» і «ненадійними».⁸⁹

Соціологічне опитування, проведене агентством InfoSapiens у січні 2024 року, показало, що серед чоловіків, які наразі не служать в армії, майже 16% – повністю готові служити, якщо їх призвуть, 19% – швидше готові, понад 18% – відчувають себе швидше не готовими і майже 30% – геть не готові. Що ж наразі демотивує потенційних призовників? І що може по-справжньому мотивувати та стимулювати українців до служби в армії?

Опитування InfoSapiens виявило такі п'ять основних причин, які можуть відлякати чоловіків від мобілізації (подано у порядку спадання): недостатнє матеріальне забезпечення (65,6%), можливість тривалої втрати працездатності або смерті (64,1%), невизначений строк служби (63,8%), неналежна підготовка перед відправкою у військову частину (64,3%), ймовірність потрапити в частину з «поганим командиром» (59,6%).⁹⁰ Відповіді, які ми отримали під час нашого дослідження, значною мірою підтверджують результати InfoSapiens. Ключовими чинниками демотивації, про які повідомили учасники інтерв'ю та фокус-груп, є страх смерті або інвалідності⁹¹, а також загальне відчуття невизначеності⁹². Ці ж фактори було названо тими, що найбільше

85 Треба забезпечити армію не тільки боєприпасами, а й вмотивованими людьми. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ] || ТЦК так проводять мобілізацію, [...] нас треба поповнювати, але треба якось по-іншому проводити – мотивацією, заохоченням. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг].

86 Мобілізація однозначно потрібна, але потрібно міняти форму мобілізації, залучення, якісь додаткові заходи приймати, тому що просто так пакувати в бусики – взагалі такі люди не потрібні. [ФГ3, ветеран, Р4, чоловік, 39, Кривий Ріг] || Когда в Украине не будет проблем с мобилизацией? [...] Это должен быть определенный уровень культуры в стране, это должно всё государством мотивироваться. [ФГ3, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса].

87 Это должен быть не какой-то человек, пойманный ТЦК на дороге, который перепуганный. [...] Это должен быть мотивированный человек. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || Якось так треба заохотити, щоб люди йшли в армію, десь трохи в цьому не допрацює наша держава. [...] Треба заохочувати, не насильно заштовхувати в автобус, тому що це дуже негативно впливає. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || Добровільною, звичайно, має бути мобілізація, але вона повинна бути мотивована. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

88 Треба заохочувати, не насильно заштовхувати в автобус, тому що це дуже негативно впливає. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ].

89 Якщо людина не готова, а її привезли, з неї толку нема. [ФГ3, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів] || На початку, в 22-му, пішли, [...] в нас там 90% вмотивованих бійців було. [...] В кінці 22-го почали такі люди приходити, що дійсно дуже страшно лізти з ними в окоп, бо ти не можеш розраховувати на цю людину. Вона не вмотивована, вона погано навчена. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ].

90 Для простоти подання тут зазначено відсотки людей, які відповіли «цілком згоден» і «скоріше згоден» щодо кожного з перерахованих факторів.

91 Зараз лише залишився страх, що там вбивають. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Боязнь загинути. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Боятися покалічитися або загинути. Мені здається, що це основна причина. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || Страх померти. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Люди бояться умереть. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава] || Думки, коли ти бачиш перших поранених, яких повертають назад, тут героїзм твій насправді дуже швидко здувається. Ти розумієш, що ти можеш бути на їхньому місці, ти можеш приїхати інвалідом, тебе можуть вбити. З'являється якийсь страх за своє життя. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік 26, Львів].

92 Вступаю в ряди ЗСУ, еще неизвестно, куда ты попадешь и к какому попадешь командиру. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || Скорее всего, непониманием того, что с ним будет происходить. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.].

Фото: Ed Ram/For The Washington Post via Getty Images

впливають на неготовність українців бути мобілізованими, за даними опитування, проведеного Міжнародним республіканським інститутом (MPI, 2024, с. 25). Оскільки українці загалом ведуть екзистенційну боротьбу за виживання, не дивно, що мобілізація сприймається як питання життя і смерті. Тож будь-яке дослідження того, як українці виражають ці страхи та долають їх, варто розглядати як інструмент, який може бути помічним для підтримки держави в її зусиллях зберегти стійкість в умовах тривалої війни, а також – як інструмент для протистояння російським дезінформаційним нарративам, що спрямовані на применшення шансів України на успіх.

Якщо розглядати питання невизначеності конкретніше, то військовослужбовці⁹³ та цивільні⁹⁴ зауважили, що одним із ключових факторів, який утримує людей від призову, є безстроковість контрактів (частково це є наслідком неспроможності підготувати достатньо резервних підрозділів). Один цивільний чоловік назвав військових «заручниками» ситуації⁹⁵. Респондентки також нарікали на негативний вплив невизначеності умов демобілізації⁹⁶: «те, що людина, коли потрапляє туди, вона не знає, коли вона звідти піде».⁹⁷ Військові

93 (М.: Невизначеність термінів служби впливає?) Це впливає. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ]

|| На першому місці, все ж таки, невизначеність, оскільки я туди йду, тому що кожна людина планує своє життя. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Невизначеність термінів – це впливає, тому що люди не хочуть жити, як то кажуть, в сліпу. [...] Треба вже нарешті визначитися з термінами проходження служби по мобілізації. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || От невизначеність термінів служби – так, це сильно впливає. [...] Мене призивають, наскільки мене призвуть? Хлопці вже два роки служать, а строку нема. І на мені це затягнеться. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг]

94 Може, я і пішов би, якби це, наприклад, було десь терміном на один рік або на два роки з якимись перервами, тому що я так розумію, що якщо тебе мобілізують, то ти не можеш демобілізуватись або піти в якусь довготривалу відпустку. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || Так, [впливає]. [...] Люди служать і не йдуть у відпустки, бо реально нема ким замінити. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів]

95 Звісно, впливає. У нас, виходить, що люди, які туди пішли, вони є заручниками. [...] Дуже рідко я бачу хлопців, які є тут в місті, які приїхали у відрадження. [...] Їх не змінюють, [...] там жахливі умови, і виходить, що людина не відпочиває ні фізично, ніяк. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг]

96 Это, [...] наверное, самый тяжелый вопрос. Потому что никто не понимает, когда это все закончится. Никаких вопросов о демобилизации нет, [...] это неопределенность по времени. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Это неопределённость тех, которые мобилизованные, продолжительность службы неопределенная. [...] Одни из главных факторов — это когда ты не знаешь, на сколько тебя забрали. Но всё мужское общество считает, что если они туда попадают, то они уже попадают туда навсегда. Это просто от всех источников слышу. [...] Если ты туда попал, то уже демобилизации не будет. [Інтерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків]

97 (М.: Что, на ваш взгляд, в наибольшей степени сдерживает?) То, что человек, когда попадает туда, он

скаржилися на відсутність ротації військ і регулярних періодів відпочинку для підрозділів.⁹⁸ Як сказав один цивільний, «всі вже прекрасно розуміють, що це, по суті, квиток в один кінець».⁹⁹ Респондентки погодилися, що брак регулярних термінів відпустки деморалізує¹⁰⁰, при цьому дві дружини військовослужбовців припустили, що велику свободу щодо надання відпусток і вихідних мають окремі командири.¹⁰¹

Один військовий не погодився з тим, аби військовослужбовців демобілізували, поки триває війна, за винятком хіба лише тих ситуацій, коли виникають серйозні проблеми зі здоров'ям.¹⁰² Також усі групи респондентів зазначили, що важливим чинником, який заважає реалізувати плани демобілізації, є відсутність належної підготовки резервних підрозділів.¹⁰³ Як сказав один із солдатів, «багато людей бояться йти, тому що вони чули ці історії про те, як ненавчених хлопців кидали одразу на нуль».¹⁰⁴ Недостатня підготовка не лише негативно впливає на мотивацію, а й загалом послаблює боєздатність української армії, адже «надійніше» воювати пліч-о-пліч із добре підготовленими військовослужбовцями.¹⁰⁵

Боєздатність армії також потерпає через неефективне розподілення людей по підрозділах, коли на їхні професійні навички

не знаєт, когда он оттуда уйдет. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава].

98 Морально втомлюються, психологічно втомлюються. Ну, всі розуміють, що час відіграє, тому що його нема. Він був колись, але ми ним не скористались. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || У мене много есть знакомых, которых не могут поменять, нет ротации. Он в таких точках бывает горячих. У человека нет уже здоровья, реально нет здоровья. [...] Люди элементарно не могут хотя бы приехать на неделю к своим родным. [...] Из-за этого бывает обидно. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.].

99 Уже все прекрасно понимают, что это, в принципе, билет в один конец: если ты идёшь, если ты становишься военным, то до конца, до окончания войны, никакого отдыха. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків].

100 Это большая проблема. Потому что они уже больше года там, и когда их ротация даже будет, они не знают. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава] || Звичайно, впливає. [...] І ротації, коли тебе відпустять звідти. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

101 Кто-то постоянно там, ближе к передовой. [...] Реально им там уже немного тяжело, и они уже больше хотят домой, к семье уже немножечко. [...] В моем окружении, с кем мы общаемся, отдыхают. [...] От командиров, наверное, зависит. [Інтерв'ю 14, дружина військовослужбовця, жінка, 49, Харків] || С выходными вообще нету никаких возможностей. [...] Но вот с этого года у них поменялся там командир, и сейчас дают отпуск. Все зависит от командования. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава].

102 У нас війна, який може бути термін? Ми знаємо, коли вона закінчиться? [...] Має бути демобілізованою, тільки [...] коли йому стан здоров'я по факту не дозволяє нести в подальшому службу. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці].

103 Це важливий фактор, але для того, щоб ці вихідні, відпустки, відпочинок був, має бути резерв людей, які тебе можуть замінити. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Дуже мало таких можливостей, [...] не більше 30% підрозділу може бути відпущено. На лінії зіткнення проблема – по особовому складу не хватає людей. Якщо, наприклад, двох-трьох відправити у відпустку на тих самих п'ятнадцять днів, то нема ким їх замінити на позиціях, мінус санітарні втрати, мінус хворі. Тобто якщо взяти підрозділ 100% укомплектований, то через 3-4 дня він може бути з 50% людей, які можуть бути на позиції. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Негативно впливає. [...] Однозначно треба, [...] щоб людина десь там від того відпочила, відновилася і морально, і фізично. [...] Ти йдеш, нібито кажуть, що ніби там на 36 місяців. [...] А потім кажуть: "Вибач, ми продовжуємо, в нас реально нема тебе чим замінити". [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Какую-то очередность сделать. Потому что вот те люди, которые с самого начала войны, они вот эти годы семью свою нормально не видят. [...] Должны быть лучшие инструктора. [...] Вот, отслужил год, да, ты там научился, ты со многим столкнулся, ты можешь потом какое-то время быть инструктором. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || [Мобилизация] должна быть какая-то частичная, чтобы можно было сделать какую-то замену. Просто для того чтобы человека мобилизовать, его надо научить. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава] || В нас було багато часу з 2014-го року, щоб все було створено, щоб люди були обучені. А не так, як зараз – 25-26 років хлопцю, його зловили і навіть на навчання не відправили, а одразу на фронт. Це ненормально. [ФГ1, молодь, Р1, чоловік, 19, Одеська обл.].

104 Багато людей боїться йти, тому що вони чули ці історії про те, як ненавчених хлопців кидали одразу на нуль. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ].

105 Человек должен понимать, что он идет не просто служить, быть брошенным одним из необученных работяг, который автомат второй раз в жизни видит. А люди, которые профессионалы, которые проверенные, которые закаленные в боях. И с такими людьми на фронте надежнее. [ФГ3, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса] || Буває таке, що люди приходять взагалі не навчені, взагалі автомат бачили тільки на картинках, як держати, часу на підготовку дуже мало. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Їх беруть, і вони, замість того, щоб вивчати, як користуватися зброєю, як налаштувати бліндажі, вони займаються майже нічим, там видали три патрона, і вони ці три патрона вистріляли. Це не є підготовкою, це м'ясо готове. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

не зважають.¹⁰⁶ І військовослужбовці¹⁰⁷, і цивільні особи¹⁰⁸ вказували, наскільки демотивує те, що людей зі спеціалізованими знаннями та вміннями відряджають просто туди, де є потреба мати людей, але зовсім не враховують їхній досвід. Зокрема йдеться про піхотні штурмові підрозділи, які постійно потребують поповнення людського ресурсу через високі втрати.¹⁰⁹ Паралельно з цим респонденти нарікали на відсутність достатньої кількості можливостей обирати посади відповідно до професії чи умінь. Один молодий респондент зізнався, що ці обмеження дуже знеохочують: «От я інженер з вищою освітою. [...] Ким мене там поставлять, крім як штурмовиком? [...] А хто взагалі буде на це дивитися, якщо зараз не вистачає людей? Тому є в цьому страх».¹¹⁰ Коли люди мають лист-відношення на конкретну посаду в конкретному підрозділі, але цей документ ігнорується, це демотивує особливо, залишає відчуття, що «держава їх обманула».¹¹¹ Один військовий рекрутер нарікав на те, що призовні пункти більше не можуть гарантувати добровольцям, що ті потраплять до обраної ними частини: «Вони ставлять знак “рівно” між мотивованою людиною, яка хоче воювати на своїх умовах, хоче вибрати свою частину, і, там, людину, яку зловили, здійснили державний примус».¹¹²

Також було висловлене розчарування тим, що немає базової підготовки, яка б відповідала посаді, яку мають займати мобілізовані чоловіки.¹¹³ Цивільні найчастіше визнавали прискорені терміни військової підготовки¹¹⁴ як те, що демотивує, хоча це питання

106 У мене в окопі воювали айтішники, які працювали в міжнародних компаніях, вони були звичайними стрільцями. Тобто люди, які могли б робити більш ефективнішу справу, вони там виконують зовсім не те, що вони знають більш ефективно. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

107 (М.: Розподіл на службу без врахування професійних вмінь та навичок?) Демотивує. Відповідно до нових директив зараз генштабу, вони просто розподіляють куди завгодно, просто по відсотковому значенню, це дуже погано. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Є фахівці, які мають вузьке якесь розуміння, а їх відправляють туди, де вони взагалі ніякого розуміння не мають. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Є проблема, тому що буває так, що люди прийшли в частину, їх без співбесіди з ними, без роботи по їхній спеціальності, по їхнім напрямках, починають просто заповнювати ними вакантні посади. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || В ТЦК треба просто статистику. Ім, якщо ти приводиш водія, а їм сьогодні треба 100 стрільців, то їм по барабану, тобто, знаєте, у них кількісний відбір, не якісний, а кількісний. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ].

108 На сьогоднішній момент вони комплектують те, що їм потрібно. Тобто, людина потрапляє у військову частину, а далше він не діловод, він може стати кулеметником. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Там інюгда компьютерщиков берут рыть окопы. [Інтерв'ю 10, цивільний, чоловік, 55, Чернігів] || (М: Условно говоря, я водитель, а меня отправляют, там, кулеметчиком? Вот такое вот есть у людей?) Вот такое есть. С таким вот мы столкнулись. [Інтерв'ю 14, дружина військовослужбовця, жінка, 49, Харків]

109 Военкомат є военкомат. Ти туди прийшов, пройшов комісію, за фахом ти який-то, а тебе направили в піхоту. А з тебе був би класний матрос, наприклад, або зенітник. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Приходить инженер, він штурмовик в піхоті. Людина, яка може щось зробити, але на іншій посаді. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ] || Хлопці, які мобілізуються за останні 3-4 місяці, а їм всім одно каже, щоб йшли в піхоту. То кому воно потрібне? [ФГ3, ветеран, Р4, чоловік, 39, Кривий Ріг] || Надо у человека спрашивать, у нас по специальности и танкисты были, но их отправляли вместе с нами в рядовые, пехоту. [ФГ3, ветеран, Р7, чоловік, 49, Харківська обл.] || Мій напарник, коли служив срочну службу, він готувався на артилериста, а мобілізували його на штурмовика. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці] || Є певний поділ на професії, але коли нашій армії потрібен буде штурмовик, то вони не будуть дивитись, чи ти інженер, чи ти тракторист, вони просто закривають потреби бригади, яка повинна отримати поповнення і все. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів] || Змінилося сама ВЛК, у нас всі здорові. [...] В більшості, що люди бачать, хто туди потрапляє, той іде в штурмовики, тобто всі здорові, все чудово, йдемо в штурмовики. А так не може бути. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].

110 Вот я инженер с высшим образованием. [...] А кем меня там поставят, кроме как штурмовиком? [...] А кто на это смотреть будет, если сейчас нехватка людей. Поэтому есть в этом страх. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг].

111 Їх всіх потім на етапі розподілу відправлять до бойової частини, ще там кудись, незалежно від тих рекомендаційних листів, куди вони подавалися. Насправді це дуже сильно демотивує, [...] Розуміють, що в черговий раз їх обманула держава. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

112 Вони ставлять знак “рівно” між мотивованою людиною, яка хоче воювати на своїх умовах, хоче вибрати свою частину, і, там, людину, яку зловили, здійснили державний примус. [...] Ми не можемо гарантувати мобілізованому, який був відібраний частиною по мобілізації, що він потрапить до своєї частини. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

113 Ви направляете людину в якийсь певний підрозділ, то в нього має бути чітка підготовка. Він має чітко зрозуміти, що він має там робити, як він має робити. Воно на сьогоднішній день не відбувається в тій мірі, яка вона має бути. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Хлопців назначают гранатометниками, вони проходять злагодження, все, відправляють на бойову, а хлопці навіть ні разу з гранатомета того навіть не стріляли. [...] Ніхто не дивиться, ти вмієш щось чи ні. Призвали – автомат тримати вмієш? Можеш йти служити. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг].

114 Есть ребята, которые были мобилизованы и проходили подготовку. Не имея какого-то боевого опыта

порушували і військовослужбовці¹¹⁵, і ветерани¹¹⁶. Водночас кілька молодих респондентів стверджували, що процеси рекрутингу та підготовки значно покращилися.¹¹⁷

Солдати та ветерани були найкатегоричнішими, критикуючи непрофесійних командирів¹¹⁸. Як пояснив один військовий, «дуже багато ситуацій залежить від командира, [...] в одних частинах це більш-менш нормально, [...] а є так звані “м'ясні бригади”, батальйони [...] Це дуже тебе демотивує, коли ти потрапляєш в “м'ясну бригаду”, і тебе просто не бережуть».¹¹⁹ Занепокоєння, яке викликає непрофесійність командирів, які «використовують мобілізованих чоловіків як гарматне м'ясо», висловлювали і цивільні¹²⁰. Один з ветеранів стверджував, що невдоволення командирами може перерости в загальнішу недовіру до уряду.¹²¹ Кілька молодих респондентів переказували історії своїх знайомих, які служать, про те, як ті погрожували командирам через те, що вони дають погані накази, або проявляють неповагу до своїх підлеглих.¹²²

Ще одним деморалізуючим фактором можна назвати страх, що військової техніки буде замало або вона не надійде вчасно.¹²³ За

за місяць, [...] доволно складно стати [...] хоча бы человеком с пониманием, что такое война, [...] как вести себя. [...] Какой-то общий курс ребята получают, но этого недостаточно, [...] это экспресс-обучение. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || Ті терміни, за які проводять навчання, думаю, то замалі, напевно, прискорений варіант. [...] Відповідно, можливо, і гине людей більше, тому що не добре навчені. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Ще ні від кого не чув, щоб була якісна підготовка. В основному, це два місяці, і людину відправляють з полігону кудись туди наперед. Два місяці – це не підготовка, [...] людей це також відштовхує. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Это сдерживает, потому что подготовка отвратительная. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Если раньше, говорят, по три месяца учебка была, [...] то сейчас меньше времени, и после учебки, да, опасения, что вот их сразу на передовую. [Інтерв'ю 14, дружина військовослужбовця, жінка, 49, Харків] || Подготовка заключается в коланиии окопов, но не в военной подготовке. [Інтерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків].

115 Цим питанням потрібно було займатися ще раніше. [...] Те, що зараз проводяться просто експрес-підготовка, це не дуже. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава].

116 Є таке, що в понеділок людині вручають повістку, а в п'ятницю він вже в нас, біля Бахмута. Ми знайомимось прямо на позиції в суботу, а він мене питає: “Це лінія друга чи третя?” Я кажу, що це нуль. Він каже, що йому обіцяли у військкоматі, що він буде на блокпості стояти. [ФГЗ, ветеран, Р7, чоловік, 49, Харківська обл.].

117 Те же инженеры или преподаватели высшей математики, они часто делают какую-то работу с картами, минометную работу, артиллерийскую. С этим проблем я не замечал, не видел, распределение людей по их умениям очень хорошее у нас. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків] || Мой знакомый проходил подготовку 2-3 месяца, его сразу не кинули под Бахмут. [...] Подготовка была на профессиональном уровне. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг].

118 (М.: Непрофесійні командири?) Впливають. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || (М.: Чутки про професіоналізм / не професіоналізм командирів, це впливає?) Дуже. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || Кадровий офіцер насамперед турбується про свою кар'єру. [...] Він забуває про те, що в нього у підпорядкуванні є люди, в яких є сім'ї, для яких треба все зробити, для того щоб зберегти. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Так. [...] Якщо командир не професійний, він не зможе підготувати своїх підлеглих до поведінки в тій чи іншій ситуації складній. Якщо командир не вміє, не знає – це загроза підлеглим. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Командири трошечки не віддають собі розуміння, що, так, ми вже військові, але ж ми передусім звичайні люди. [...] Ми не закінчували якісь академії чи щось, що вони командують нами так. [...] Некомпетентність командирів дуже сильно впливає. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Дуже багато непрофесійних офіцерів, дуже. І дуже багато хлопців розчаровані тим, що поодягали корони ці офіцери і не прислуховуються до звичайних солдат. [ФГЗ, ветеран, Р5, чоловік, 40, Чернівці].

119 Дуже багато ситуацій залежить від командира, [...] в одних частинах це більш-менш нормально, [...] а є так звані “м'ясні бригади”, батальйони. [...] Це дуже тебе демотивує, коли ти потрапляєш в “м'ясну бригаду”, і тебе просто не бережуть. [ФГ2, військовий, Р5, чоловік, 39, Київ].

120 Є підрозділи, [...] [де] ставлення як до гарматного м'яса. Не бережуть життя своїх підлеглих. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || Відношення до хлопців, які прибули туди наперед, як до зайвого м'яса. [...] Сам факт того, що люди знають, що навіть вони прийдуть туди воювати, [...] вони як розхідний матеріал. Також воно грає велику роль. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Непрофессиональные командиры, [...] сейчас эта проблема есть. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків].

121 Там происходят очень плохие вещи по отношению к командирам, обычным рядовым. Это все доносится до общества, получается, что люди не хотят туда идти, у них уже пропало доверие к государству. [ФГЗ, ветеран, Р7, чоловік, 49, Харківська обл.].

122 Я слушаю історії від свого напарника. В його сусідній бригаді заїхав до них військовий юрист. Він був незадоволений, тому що вони не пішли на штурм [...] І він їм заявив, якщо вони зараз не підуть і не зроблять того, що їм казали, він їх всіх засудить. А хлопці кажуть: “Ти зараз знаходишся на нульовій позиції, ми зараз тебе пристрелимо, і ніхто не дізнається, від чого ти помер.” [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці] || Дуже розповсюджений. [...] В мене товариш повернувся, він демобілізований [...] [його командир] зверхньо до всіх ставився. Каже: “Я його просто вб'ю в цивільному житті і все”. [...] Важливо знати, що тебе не відправили на штурм, який не підготовлений, не підтриманий артилерією, і тебе вбили через дурне чиясь бажання перед кимось там виступитися. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

123 Страх. Просто люди бояться. [...] Людина не знає, куди вона йде, що їй дадуть? Автомат АК чи якийсь новий дадуть автомат? Яке снаряження буде? [...] Неспроможність, може, забезпечити військо всім потрібним своєчасно.

Сама віра по собі – це вогонь, але він має бути підтриманий дрочами. Дроча – це та зброч

(респондент дослідження)

словами одного цивільного, «звичайно, страшно сидіти в якомусь окопі або бліндажі без можливості відстрілюватися і просто чекати на диво». ¹²⁴ Одна жінка-учасниця, описуючи, наскільки брак зброї негативно впливає на моральний дух солдатів, використала такий образ: «Сама віра по собі – [...] це вогонь, але він має бути підтриманий дрочами. Дроча – це та зброч». ¹²⁵ Молодші респонденти нарікали на велику залежність України від західних партнерів (особливо щодо артилерійських боєприпасів) ¹²⁶ та необхідність солдатів купувати військове спорядження кращої якості з власної кишені або за допомогою волонтерів ¹²⁷. Один військовослужбовець відверто заявив, що залежність від власних ресурсів деморалізує. ¹²⁸ Цю думку поділяли й інші солдати, ветерани та цивільні особи. ¹²⁹

Деморалізують і випадки корупції, особливо в сфері оборонних закупівель. ¹³⁰ Як сказав один військовий, «дуже демотивують корупційні скандали. [...] І ти розумієш, що хтось тут душу кладе, а там хтось заробляє на цьому, це дуже шкодить». ¹³¹ Крім того, респонденти повідомили, що військовозобов'язаних демотивує і бюрократична тяганина. ¹³²

Ще одним чинником, який деморалізує, за словами частини респондентів, є те, що політичні еліти відгороджуються від військової

[Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || (М.: Чи може таке бути, що людина [...] боїться, що не буде потрібного забезпечення, [...] і це її утримує від того, щоб мобілізуватися?) Воно так і є. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Так, озброєння, забезпечення дуже сильно впливають. [...] Голий-босий не вийдеш на поле бою. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Так, звичайно. [...] російська федерація може випустити 30 мін за сутки, а наші дадуть тільки 5 мін за сутки. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Первоочередной должен быть фактор, чтобы было чем воевать. А если его нет, [...] ты же не пойдёшь с простыми руками. [Інтерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків].

124 Конечно же, страшно сидеть в каком-нибудь окопе или в блиндаже без возможности отстреливаться и вот просто в ожидании чуда. [...] Конечно же, это тоже влияет. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків].

125 Спроможність влади забезпечити зброєю, цей момент, можливо, грає роль. [...] Віра має бути забезпечена чимось матеріальним. Сама віра по собі – [...] це вогонь, але він має бути підтриманий дрочами. Дроча – це та зброч. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

126 С обмундированием личным все не настолько плохо. [...] Бронежилет, каску, автомат тот же, я думаю, что его выдадут. [...] Действительно есть проблема с артиллерийскими снарядами, с патронами теми. [...] Это уже от наших западных партнеров зависит. [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ] || Вот сейчас американцы задержат помощь, я пойду, и что, с лопатой побегу? Как-то невесело. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці].

127 Більшість закуповується за свої гроші. Тому що те, що видає держава, – або неякісне, або не під твій розмір. [...] Хлопці купують автомати за свої гроші. [ФГ1, молодь, Р2, чоловік, 20, Чернівці] || Знайомі постійно збирають донати якісь, щоб купити телевизоры, якісь спальники, крашу форму. Хоч воно зараз і не так погано, але не достатньо, не той рівень, якого б хотілось. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

128 Демотивує погана забезпеченість – в першу чергу стосовно ремонту тих же самих машин, або коли хлопці за свої гроші купують якусь обмундировання. Це демотивує. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ].

129 На третьому році війни хлопці не забезпечені елементарним, їздять на своєму бензині, на своїх машинах, ремонтують їх. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || Должно быть равноправие, полный пакет всего. [...] А когда волонтеры помогают, ты что-то сам покупаешь, немножечко обидно. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Потрібна допомога хлопцям на передок – дрони, автомобілі, спорядження. Збирають гроші. В той же час держава на всяку дребедень викидає мільйони. Люди кажуть, що вони збирають по копійкам, а держава мільярди і мільйони викидає. [ФГ3, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів] || Тебе мають забезпечити усім необхідним, і це не має полягати на знайомих, які самостійно купували одяг, самостійно купували бронежилети, взуття, сумки, навіть каску, щоб відправити людину на фронт. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

130 Люди плюс на фоні тих скандалів: «воно мені потрібно, що я там буду?» [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Чим більше отаких-от фактів розкрадання, чим більше таких фактів того, що там десь йому гумдопомога була вивезена, розумієте, що вони деморалізують. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Хабарі несамовиті, про які зараз ми чуємо в новинах, що люди, як останній день, просто хтось захищає, хтось втрачає кінцівки, а хтось має доступ до фінансування, набивають кишені, будують будинки, купують машини, вивозять кошти за кордон, де вони можуть придбати собі яхти, палаци. [...] Тому навіщо йти, якщо... [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

131 Дуже демотивують корупційні скандали. Коли крадуть, на тих самих яйцях, коли на формі крадуть. І ти розумієш, що хтось тут душу кладе, а там хтось заробляє на цьому, це дуже шкодить. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ].

132 Бюрократія дуже стримує. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || На втрату якогось автомата в тебе там ціла епопея паперова. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Ой, це большой мозоль. [...] Дуже багато функціонерів при штабах – і всім їм потрібні оці таблички, довідочки в боротьбі. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Вот этой писаниной люди занимаются, не знаю, уделяют этому слишком непозволительно большое количество времени, нервов и прочего. Конечно, это тоже влияет. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || (М.: Як ви вважаєте, є таке побоювання у молоді? Не йти служити через бюрократію?) Є. [ФГ1, молодь, Р1, чоловік, 19, Одеська обл.] || Дуже велика бюрократія. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

служби, і це створює відчуття соціальної несправедливості.¹³³ Один з військових сказав: «Мене демотивує нерівноправність мобілізації. Скільки б ми не казали про наше державне керівництво, та їхніх дітей, близьких, родичів я не бачив і, мабуть, не побачу ніколи в армії».¹³⁴

Зрештою, необхідно також врахувати й довгостроковий аспект. Респонденти з усіх груп наполягали на тому, наскільки важливо забезпечити належні соціальні гарантії для мобілізованих чоловіків – гарантувати, що держава «не кине» їх самих (особливо якщо вони будуть поранені)¹³⁵ та не залишить їхні сім'ї¹³⁶. Один з представників молоді поставив запитання: «Чи комусь ти будеш потрібний після цієї війни?»¹³⁷. Один із солдатів назвав чинний підхід держави до ветеранів з інвалідністю «катастрофою»: «Коли тебе поранено або ти стаєш обмежено придатним, то ти вже для армії нецікавий».¹³⁸ Один з ветеранів стверджував, що держава взагалі про ветеранів «забуває»¹³⁹. Ця думка потребує окремої уваги, оскільки вона свідчить, що є ризик, що солдати на фронті можуть відчутти образу до влади, ветерани – розчаруватися й думати, що їхня жертва була марною. А це здатне ще більше відштовхнути цивільних від думки про службу в армії.

Не дивно, що кумулятивний ефект цих негативних факторів змушує багатьох членів родин відмовляти чоловіків призовного віку від служби в армії.¹⁴⁰ У заключному розділі цього дослідження викладено деякі негайні

133

(М.: Вы сказали, что вначале стояли очереди в военкомате, а сейчас ловят. Из-за чего? Что останавливает?)

[...] От несправедливости: кто-то должен мобилизоваться, а кто-то прикрывается. Людям тоже обидно. Человек говорит, он тоже должен, а я иду. Они не идут, а я иду. [...] Должны все мобилизоваться. [Интерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || В начале войны была надежда на то, что эта война мобилизует и общество наше, и нашу власть, при этом общество мобилизовалось, а власть не очень. [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ] || Люди бачать ту несправедливість. [...] У нашого мера Садового є сини мого віку, він попередньо скупив пів Львова, [...] а я маю йти і захищати його власність? Я молодий, я нічого не маю, ні нерухомості, нічого. А він скупив пів Львова і скаже: "От мій син не піде". [...] А я мушу піти туди, де мене можуть вбити чи зробити калікою. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

134

Мене демотивує нерівноправність мобілізації. Скільки б ми не казали про наше державне керівництво, їхніх дітей, близьких, родичів я не бачив і, мабуть, не побачу ніколи в армії. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг].

135

Дуже важливо, як поведуться з тими, хто вже демобілізувався. Це дійсно проблема, і це дійсно впливає на людей – вони це бачать, вони це слухають, що їм розповідають, це має велике значення. [...] Це питання, що буде з тобою після поранення, якщо ти залишишся живим. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.] || Я зараз обмежено придатний, і сиджу на 20 тисячах зарплати, і не можу на ці гроші прогнати сім'ю. [...] Це мене, мабуть, дуже демотивує. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || Якесь така невпевненість, що ти там, що з тобою щось станеться, чи будеш ти захищений? Може, трохи недовіра до держави, що людина лишиться сам на сам у випадку чогось, якщо там стане інвалідом. [Интерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Що може зупиняти – що якщо ти загинеш, то це одне, а якщо ти втратиш кінцівки, або... хто буде тобою займатися? Держава не буде тобою займатися, [...] й ти лягаєш тягарем на плечі своєї сім'ї. [Интерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів] || Слышал от родителей про тот же Афганистан, [...] где молодые ребята, даже если они приехали целые и невредимые, но психологически очень сильно разбитые. [...] Я не бачу, щоб держава якось за це переймалася. Дуже багато бачу військових, які чи під алкоголем, чи просто у них якесь істерика. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків].

136

Самые большие причины – две. Первая – страх, а вторая – неуверенность в том, что с твоей семьей будет всё хорошо, если ты пойдешь воевать. [Интерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || Есть страх, что если я пойду воевать, например, и меня убьют, то моя семья будет меня за свои деньги хоронить. [...] Как правило, без вести пропавшим не выплачивают ничего за смерть. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг].

137

Страх невизначеності. [...] Страх того, що тебе там поранять, ти інвалідизуєшся, станеш калікою, страх того, а хто тебе забезпечуватиме. Тобі відірве ноги, а тобі ще жити й жити, бо ти молодий. І роботи вже ти не знайдеш. [...] Чи комусь ти будеш потрібний після цієї війни? [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

138

Для мене, вже як обмежено придатного, я спілкуюсь з такими ж людьми, майже всі вони такі. Це просто катастрофа. Коли ти стаєш пораненим або обмежено придатним, то ти вже не цікавий для армії. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг].

139

Я смотрю на то, как относится государство к людям, которые отвоевали, о них просто-напросто забывают. [ФГ3, ветеран, Р7, чоловік, 49, Харківська обл.].

140

У нас багато хто відмовлявся, [...] не підтримує дружина цю ідею, істерика закатала. Чи батьки закрили у нас ще одного кандидата в домі, коли мав їхати. Таке відбувається. [Интерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || В родинях, де нормальні відносини, то дружина, діти будуть, напевно, дуже сильно впливати. [Интерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Якщо жінка не хоче, щоб чоловік йшов, то вона буде його ховати, і він ховатись буде. [Интерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || Кто-то не хочет отпускать брата, мужа, сына. Пытаются в основном, чтобы человек остался со своей семьей. [Интерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Дуже великий фактор, коли він захищає країну, а дружина пише: "Вибач, я так не можу більше жити. Я від тебе ужоку". Яка у нього тоді мотивація далі служити? Аж ніяка. [Интерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Суттєво впливає, тому що за людину близькі починають переживати. І тут же процес починається умовлянь: "А може, ти подумай, а навіщо тобі то треба". Сімейні обставини, тим більше. Ці фактори можуть утримувати від мобілізації людину. [Интерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || В них є страхи за своїх близьких. І ці близькі впливають на 100%. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ] || Мама, жены, конечно, против, в основной своей массе. [Интерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || В сім'ї

рішення, запропоновані респондентами, щоб пом'якшити найнагальніші проблеми в нинішньому підході влади до мобізації та мотивувати більшу кількість українців доєднатися до війська й переломити хід війни.

Створення відчуття контролю у часи непевності, а також створення можливостей відчутти бодай якийсь контроль саме в процесі рекрутингу можуть знизити рівень тривожності й мотивувати населення, травмоване війною, приєднатися до лав армії.

Відповідаючи на запитання, що саме спонукало людей взяти до рук зброю у перші місяці повномасштабного вторгнення Росії, деякі респонденти стверджували, що йшлося про бажання захистити свій дім і родину.¹⁴¹ Для інших причиною було усвідомлення, що на їхню країну напали, що вони бачили забагато жертв серед цивільних, – і саме це спонукало їх приєднатися до Збройних сил України і стати на захист держави.¹⁴²

Війна завдала непоправних втрат українцям. Йдеться також і про екзистенційну незахищеність: воєнна травма призводить до того, що населення критично потребує поновлення відчуття контролю. Оскільки війна триває вже третій рік, відповіді учасників відображають суспільний запит на те, що навіть якщо війна руйнує суспільний уклад, критично важливим є повернення відчуття контролю бодай в окремих аспектах. Усвідомлення цього впливає і на рішення щодо питань про те, як саме мотивувати людей долучатися до служби в армії.

Деякі молодші респонденти прямо казали, що вони почувалися би вмотивованіше, якби умови служби були чіткішими¹⁴³: «Я готовий ризикнути своїм здоров'ям і своїм життям заради Батьківщини, але водночас лише за умов, якщо я не буду там по два, три, чотири роки сидіти безвилазно, як наші бідні хлопці, які зараз там».¹⁴⁴ Так само солдати, ветерани та цивільні особи підкреслювали, що мотивація людей іти в армію була б набагато вищою, якби їм було надано більше можливостей займати посади відповідно до їхніх навичок через рекрутинг.¹⁴⁵ При цьому респонденти високо оцінили роботу військових

проти того, щоб ти мобілізувався, [...] бояться, що повернуться або скаліченими, або безвісти зниклими будуть. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || Сильно, потому что любая мать, любая жена будет сидеть дома и говорить: "Не надо никуда идти". [...] Будут его в любом случае защищать. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Вся семья против того, чтобы ты мобилизовался. [...] Я не пушу своего ребёнка, я не пушу своего мужа. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава] || [Родственники] отговаривают, конечно. [...] Тебя используют только как мясо. [Інтерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків].

141 В першу чергу – це захистити свій дім та сім'ю. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || На початку війни [...] мені не хотілось, щоб місто, де знаходяться мої близькі, щоб туди зайшли окупанти. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ] || Є люди, які спочатку війни [...] намагалися потрапити, але їх не брали. (М.: Що їх мотивує?) "Я не хочу, щоб в мій дім зайшла їхня нога, не хочу". [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || Захист своїх родин. [ФГ3, ветеран, Р6, чоловік, 47, Тернопільська обл.].

142 Патриотизм, [...] то, что убивают наш народ, нашу нацию. То, что жертвы гражданские – это очень сильно и болезненно, это тоже сильно мотивирует взять в руки оружие и стать на защиту своей страны. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.].

143 Якби я знав, що я відслужу стільки-то, щоб я вже себе мотивував витримати цей період, тоді, можливо, так. [...] Це важливо – мати термін визначений. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

144 Я готов рискнуть своим здоровьем и своей жизнью на благо своей Родины, но при этом, это только в том случае, что я не буду там два, три, четыре года сидеть безвылазно, как бедные наши ребята, которые там. [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ].

145 Якщо дати визначеність людям, що вони можуть потрапити в обрані частини, що їх будуть реально відбирати по їхнім компетенціям, вони б з більшою охотою зверталися. [...] Ті кандидати, з якими особисто я спілкувався,

Фото: Ed Ram/For The Washington Post via Getty Images

частин, які займаються рекрутингом: «Ці всі бригади, “Третя штурмова”, які проводять рекрутингові такі заходи, [...] розказують, показують. Оце потрібно робити, [...] щоб людина розуміла, куди вона може потрапити, що там їй доведеться робити».¹⁴⁶ Зрештою існує запит щодо вдосконалення наявних механізмів рекрутингу подібно до того, як це, наприклад, робить, [Третя окрема десантно-штурмова бригада](#)¹⁴⁷. Один з рекрутерів вигукнув: «Дайте можливість частинам напряму рекрутувати, [...] їм же воювати з цими людьми [пліч-о-пліч], не генштабу [Збройних Сил] воювати».¹⁴⁸

Зокрема, у процедурах рекрутингу, які проводять бригади, що мають власний набір, як-от Третя окрема десантно-штурмова бригада та [Окремий механізований батальйон «Вовки Да Вінчі»](#), є три основні аспекти, які привабили респондентів. По-перше, учасники вважають, що в них командири кращі, ніж у середньому¹⁴⁹; по-друге, ці бригади

вони хотіли самі обрати свої частини, вони розуміли, що це треба, вони хотіли захищати свою країну, але не хотіли звертатися до ТЦК. Хотіли це зробити саме через рекрут, щоб поспілкуватися з командиром частини. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Справедлива мобілізація має відбуватися за допомогою, наприклад, рекрутингових центрів. Тоді людина приходить, знову ж таки, відійти від статистики військкоматів, від ТЦК. [...] Рекрутинговий центр більш лояльно до цього відноситься: Добрий день! – Добрий день! – Маєте бажання? – Маю бажання. – О, а давайте подивимось, де ваші здібності можна буде найкраще використати. [...] Можливо, в ТЦК поміняти людей, не робити з них статистів, а якось знайти вмотивованих, які будуть розуміти необхідність набору якісного і професійного. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Якщо б це було більш цивілізовано, можливо, люди б самі приходили і казали: “Я вивчився на дрончика, то посилайте мене, будь ласка, на дрончика, а не в піхоту”. [ФГЗ, ветеран, Р4, чоловік, 39, Кривий Ріг] || Якщо людину мобілізують, щоб вона могла вибрати, що, де вона хоче, в якому напрямку, яку спеціальність собі вибере, щоб на ту спеціальність вона й потрапила, бо є реальний приклад, коли людина вибирала одну спеціальність, а її забрали на іншу. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || Що тебе не просто забирають, а ти, может, сам пойдеш, ти хочеш, вот именно куда ты хочеш. Так тебя возьмут, ты не знаешь куда, а так ты уже знаешь, куда ты пойдеш хотя бы. Может, это тоже будет как бы мотивация, что человеку не так будет страшно, что он идёт в никуда. [Інтерв'ю 15, дружина військовослужбовця, жінка, 53, Полтава].

146 Ці всі бригади, “Третя Штурмова”, які проводять рекрутингові такі заходи, [...] розказують, показують.

Оце потрібно робити, [...] щоб людина розуміла, куди вона може потрапити, що там їй доведеться робити. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава].

147 “Хартію”, “3-тій Штурмовий” і “Азов”. [...] Вони рекламують себе, виставляють на сайти, люди дзвонять, і проводиться рекрутинг. Це має бути. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Рекрутинг має проводитись в такий спосіб. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Я оцінюю комунікацію полку “Азов” на 100+ балів. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.] || Нехай людина сама обирає, куди йти, хоче бути оператором безпілотної, хай іде, то вже мотивація для людини. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава].

148 Дайте можливість частинам напряму рекрутувати, [...] їм же воювати з цими людьми, не генштабу воювати. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

149 [“Азов”, “3 окрема штурмова”] Це дуже успішні. [...] Вони дають визначеність, у них нормальні командири. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Якщо хлопці були в пеклі війни і знов туди повернулися, тобто з мого батальйону перевелись до “3 штурмової”, значить, працює? Працює. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Багато чув це, про “3-тій

“

Якщо дати визначеність людям, що вони можуть потрапити в обрані частині, що їх будуть реально відбирати по їхнім компетенціям, вони б з більшою охотою зверталися.

(респондент дослідження)

мають репутацію таких, що дбають про своїх солдатів, створюють відчуття товарищескості та забезпечують відмінну підготовку і наявність спорядження¹⁵⁰. По-третє, вони змогли створити бренд якості і навіть престижу¹⁵¹ («розуміння того, що туди далеко не кожен може потрапити, теж мотивує»¹⁵²).

Зрештою, рекрутинг вважається ефективною стратегією, оскільки він відновлює в людях відчуття контролю та впевненості. Люди почувають себе більш вмотивованими, коли відчують, що в них є вибір. Один військовий рекрутер сказав: «Людина має знати, куди вона потрапить. [...] Для людини важливо знати, що вона хоч трошки впливає. [...] Без цього просто ми не зможемо далі воювати, якщо люди не будуть залучатись. [...] Людям дуже подобається, [...] що з ними [командири підрозділів] спілкуються, питають їх про їхні навички, і обирають саме вони».¹⁵³ Один цивільний лаконічно пояснив популярність військових частин, які проводять рекрутинг: «Чому [люди] [...] більше обирають, наприклад, ту саму “Третю штурмову”? Тому що фактично вони бачать, що з ними там буде».¹⁵⁴ Так само ще одна респондентка підкреслила, що «коли ти можеш самостійно ухвалювати десь якісь рішення [...], оці моменти мотивують. [...] Коли до тебе ставляться як до повноцінної особистості, а не як до м'яса».¹⁵⁵ Інший ветеран закликав: «Дайте людині зрозуміти, що якщо вона щось вміє, дайте їй роботу за її спеціальністю. Не кожна людина може бути штурмовиком».¹⁵⁶

Логіка успішного рекрутингу продиктована усвідомленням того, що мотивацію посилює право вибору, а використання найкращих навичок вмотивованих людей підвищує боєздатність армії.¹⁵⁷ Один з військових пояснив, що «право вибору обирати, де ти служиш, має залишатися за

штурмову” бригаду, набір. [...] Це дійсно гарна така реклама, [...] так захочували, що там гарний колектив, там оснащення, екіпірування гарне. [...] Командування непогане доволі. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ] || У тій же рекламі “З штурмова”, “Азов” – люди йдуть туди вмотивовані. Вони знають, куди йдуть, [...] їх не потягнули туди на шнурку. [ФГЗ, ветеран, Р2, чоловік, 61, Львів].

150 [“Азов”, “З окрема штурмова”] не дивлячись на те, що це штурмовий підрозділ, [...] у них найменші втрати, порівняно з іншою піхотою, тому що вони навчені. [...] У них на піхотні спеціальності серед чоловіків стоять черги. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Це все впливає на мотивацію людей, на їхній бойовий дух. Людина не боїться, що з ним щось трапиться. Він знає, що там є товариші, які знають, вміють, щось допоможуть. [Інтерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || Вони дорожать человеком, это их тоже заинтересовало, чтобы обучить человека, дать какие-то знания. [Інтерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || У людей є забезпечення, у людей є фахівці, в людей командування повністю патріотичне, яке за кожного свого бійця відірве все, що треба і не треба, тому що вони відповідають перед хлопцями. [...] “Хартію”, “З Штурмовий” і “Азов” [...] там підготовка іде чітка, і правильний підхід. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці] || Чому “З штурмова” така популярна? Чому популярні “Вовки да Вінчі”? [...] Тому що це люди, які з головою підійшли до рекрутингу, вони беруть тих, хто їм потрібен, вони їх навчають, і при цьому вони відкрито показують, що відбувається при наступі, і тому подібне. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Вони кажуть, щоб приходили до них, не буде тієї совкової армії, у них все по-сучасному, сучасне забезпечення, хлопців не кидають на дурний бій чи на дурні дії, надають професійну підготовку. Тут вони тим мотивують і захоплюють. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів] || На слуху, когда “Азов” – это значит, там мегапрофессионалы какие-то, это уже, скажем так, наверняка люди, которые защитят. [Інтерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків].

151 [“Азов”, “З окрема штурмова”] Вони дуже давно в рекрутингу, молодці. До них тільки повага, вони створили бренд. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

152 “Азов” – это, в принципе, такой бренд, [...] который вызывает уважение, уверенность, для справжных мужиков. Это очень престижно. [...] И понимание того, что туда далеко не каждый может попасть, тоже мотивирует, [...] потому что из вот этих вот кирпичиков каким-то образом в сознании складывается образ такого, не знаю, титана военного. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків].

153 Має бути визначеною, людина має знати, куди вона потрапить. [...] Для людини важливо знати, що вона хоч трошки впливає. [...] Без цього просто ми не зможемо далі воювати, якщо люди не будуть залучатись. [...] Людям дуже подобається. [...] що з ними спілкуються, питають їх про їх навички, і обирають саме вони. А не просто, як там – руки ноги, готовий боець штурмовик. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

154 Чому [люди] [...] більше обирають, наприклад, ту саму “З-тю штурмову”? Тому що фактично вони бачать, що з ними там буде. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].

155 Коли ти можеш самостійно приймати десь якісь рішення [...], оці моменти мотивують. [...] Коли до тебе ставляться як до повноцінної особистості, а не як до м'яса. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

156 Дайте человеку понять, что если он что-то умеет, дайте ему работу по его специальности. Не каждый человек может быть штурмовиком. [ФГЗ, ветеран, Р1, чоловік, 43, Одеса].

157 Не ТЦК должно ловить людей, а люди сами должны идти в ТЦК. Если эта ситуация поменяется в эту сторону, то и армия у нас будет качественнее, и люди будут не такими перепуганными. [Інтерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || Не несправедлива, а неконструктивна мобілізація. [...] У мобілізованого [...] нема права вибору: яку спеціальність військову отримати, в який підрозділ піти. [...] Ти приходиш в ТЦК, як баран. Тебе просто беруть палкою і штрикають в одному напрямку. [ФГЗ, ветеран, Р4, чоловік, 39, Кривий Ріг] || Она должна быть принудительной, но при этом должно быть обучение максимальное на ту должность, которую человек, принудительно мобилизованный, выберет. [ФГ1, молодь, Р4, чоловік, 23, Київ].

людиною, бо якщо він добре літає на дронах, він не буде хорошим артилеристом». ¹⁵⁸ У цьому вбачається головна перевага рекрутингу: «Це ефективно, коли людина має вибір. Це так само, як влаштовуєтесь на роботу». ¹⁵⁹

Один з військовослужбовців також висловився, що загалом варто подбати про те, щоб служба в армії була за контрактом, тому що тоді «люди будуть розуміти, чому вони цей шлях вибрали в своєму житті». Він виступив за повне скасування мобілізації, оскільки та – примусова. ¹⁶⁰ Кілька цивільних також підкреслили важливість автономії та свободи вибору на противагу будь-яким примусовим заходам. ¹⁶¹ Так, дружина одного з цивільних підкреслила, що примусові заходи матимуть лише демотивуючий вплив на чоловіків призовного віку. ¹⁶² Інші дещо не погодилися з цим: хоча добровольцям слід дати свободу дій, мобілізація все ж повинна залишатися примусовою, але проводитися в межах закону без зловживання владою з боку ТЦК. ¹⁶³

Абсолютна більшість зійшлася на думці, що ситуацію можна суттєво покращити, якщо зробити прозорішими правила, зокрема встановити чіткіші терміни військової служби. ¹⁶⁴ Як сказала одна з респонденток, «людина, яка вже йде туди, повинна розуміти, на що вона йде». ¹⁶⁵ Також один із цивільних наполягав на тому, що базову підготовку мають проходити всі громадяни, незалежно від того, чи є вони військовозобов'язаними. ¹⁶⁶

¹⁵⁸ Право вибору має бути, де ти служиш, в якійсь мірі, за людиною, тому що якщо він хорошо літає на дронах, то він артилеристом не буде хорошим. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці].

¹⁵⁹ Вони дають контакт, куди людина може звернутись, ти можеш просто проконсультуватись, ти не маєш додавати якісь дані, тобі просто озвучать, що там. В якому випадку ти погоджуєшся вступити чи призиватись в роту, на яких умовах туди призивають. Я думаю, що це ефективно, що людина має вибір. Це так само, як влаштовуєтесь на роботу. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів].

¹⁶⁰ Я за те, щоб в нас армія була повністю контракт, ніяка мобілізація. [...] Коли буде сформована правильна армія, коли вона буде контрактною і це буде робота, тоді люди будуть розуміти, чому вони цей шлях вибрали в своєму житті, а не заставляння. [Інтерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівці].

¹⁶¹ Це має бути дійсно вибір людини; коли її поставили в рамки, то це неправильно. [...] Добровільною. [...] То, що зараз відбувається, що там ловлять людей на вулицях, як на якомусь полюванні сафарі, це трошки мені здається неправильно в моральному і в всіх відношеннях. Людину заганяють з-під палки, вона сама повинна зробити вибір. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || В Харьковке [...] тоже в бусики пихают и всё остальное. Это же не нормально, это не здорово, мы люди, а не просто какое-то мясо, биомусор и всё остальное. [ФГ1, молодь, Р5, чоловік, 24, Харківська обл.].

¹⁶² Поки що все страхають, що якщо ви не прийдете, [...] то у вас заберуть права на водіння транспорту або [...] заблокують картки. Це ненормальна історія взагалі. [...] Коли такі факти ми дізнаємося, то мотивації йти захищати країну немає зовсім – це вже примусове, це вже залякування, це не має бути. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів].

¹⁶³ Мобілізація має бути примусово. Має бути указ Президента про загальну мобілізацію. А добровільно може людина пройти, якщо вона не пройшла лікарську комісію, не підходить для служби, але може прийти добровольцем. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Вона має бути добровільною до пори, а потім має бути примусова, але вона має бути в рамках прілічія, не така, як зараз. [...] Без побиття, щоб не гратися в кішки-мишки, щоб вони не ганялися за хлопцями. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг].

¹⁶⁴ [Потрібно] створити прозорі правила гри, зрозумілі всьому суспільству. [...] Як це працює, наскільки ти долучаєшся, нехай вони назвуть хоч якийсь термін, там 3 роки, 5 років, 10 років. Ну, нехай вони назвуть цей термін і пророблять дійсно системність цих ротаций. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ] || Дайте, можливо, людям, от якщо вони таке приймуть, 36 місяців, і всьо, і рік тебе не мобілізують. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Терміни проходження служби тож мають враховуватись, тому що 36 місяців, наприклад, служби у Львові і 36 місяців служби десь під Куп'янськом або під Бахмутом – то зовсім інші речі. Тобто законодавці мають чітко визначити: для таких категорій стільки, для таких категорій стільки-то має проходити службу. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || Повинно бути прописано, що дає мобілізація. Чітко вказано термін, чітко вказано те, що буде тим, хто від цього буде відмовляться і ухиляться. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ] || Обов'язково повинен бути термін служби. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ] || Мають бути прозорі всі закони щодо матеріального забезпечення, до зарплатні і термінів проходження служби. [Інтерв'ю 17, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 54, Львів] || Треба, щоб люди розуміли, коли їх мобілізують, наскільки вони йдуть. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ] || Чтобы люди знали, что [...] там есть дата какая-то, тебе говорят через полгода подготовь свои документы, [...] как-то это поэтапно должно быть. То есть первая партия уже воюет, вторая готовится, четвертая готовится к отпуску. [Інтерв'ю 9, цивільний, чоловік, 38, Київ].

¹⁶⁵ Человек, который уже туда идёт, он должен понимать, на что он идёт. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.].

¹⁶⁶ В нас мають з'явитися центри по навчанню, [...] кожен громадянин, який військовозобов'язаний, який не має військової спеціальності поки що, має пройти навчання от дійсно ну хоча б раз у житті. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].

Дайте можливість частинам напряму рекрутувати, їм же воювати з цими людьми, не генштабу воювати

(респондент дослідження)

Крім того, військовослужбовці¹⁶⁷, цивільні¹⁶⁸ та молодь¹⁶⁹ погоджуються з тим, що важливу роль щодо мотивації вступати до Збройних сил мають державні гарантії пораненим військовим або сім'ям загиблих солдатів. Наприклад, один із військових зазначив: «Для солдатів це найстрашніше, що буде, якщо про нього забудуть».¹⁷⁰ Інший військовий підкреслив: «Якщо наша держава буде нормально піклуватися про поранених, про загиблих, про їхні родини, нормально навчати і забезпечувати людей [всім необхідним], то повірте, в нас є дуже багато людей, хто б пішов воювати».¹⁷¹

Велика кількість респондентів зазначила, що політична еліта мала б показати приклад, мобілізуючись і тим самим зруйнувавши сприйняття служби в армії як обов'язку, який лягає на плечі найвразливіших верств населення.¹⁷² Цікаво, що на запитання, які державні ініціативи могли б сприяти підвищенню мотивації громадян України до служби в армії, результати вищезгаданого опитування Міжнародного республіканського інституту називають «мобілізацію всіх соціальних груп, незалежно від статусу та доходу», що є другою найпопулярнішою ініціативою після «поліпшення матеріального забезпечення армії» (зброя, одяг, продовольство) (MPI, 2024, с.27).

Що стосується фінансових стимулів, то респонденти з усіх категорій повідомили, що цей фактор не відіграє значної ролі в мотивації людей до служби в армії.¹⁷³ («Зараз це найменше, що там турбує когось».¹⁷⁴) Однак

167 Должна быть заинтересованность и страховка твоей жизни и твоей семьи. Например, если я пошел и я погиб, должно быть [...] обеспечение моей семьи. [...] Есть люди, которым оторвали конечности – рука, нога. Их потом списывают, и они как ненужный материал. [...] Тоже за это обидно. [Интерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Якщо ти загинеш, ти повинен бути впевненим, що твоя сім'я, твої діти, що, якщо не ти їх будеш забезпечувати, то це буде держава. [ФГ2, військовий, Р1, чоловік, 53, Харківська обл.] || Хотілося б, щоб [...] країна могла забезпечити реабілітацію і повне забезпечення сім'ї і загиблих, і поранених, і тих, що стали обмежено придатними. [ФГ2, військовий, Р2, чоловік, 43, Київ] || Треба, щоб люди розуміли, [...] які соціальні гарантії вони отримують у випадку втрати працездатності, що їх не кинуть, що вони будуть захищені, [...] що їх родина буде забезпечена. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ].

168 Людина повинна бути якось захищена, якщо добровільно ідеш, мобілізуєшся і знаєш, що у випадку чогось, ти знаєш, що твоя сім'я не лишиться без нічого, без фінансів. [Интерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Кожен [...] має свідомо зрозуміти, що його не кинуть напризволяще. Він буде забезпечений, і до нього буде правильне ставлення. [...] От тоді буде мотивація і правильність їти служити. [Интерв'ю 5, військовий, чоловік, 39, Чернівець] || Я проработал бы гарантии для семьи военнослужащего. [...] Человек, принимая такое решение, он должен быть железно уверен в том, что при любом исходе [...] его семья будет в достатке до конца своей жизни. [Интерв'ю 8, цивільний, чоловік, 41, Харків] || Людина має бути захищена на випадки поранення, або, не дай Боже, смерті, повинна бути якась фінансова компенсація. [Интерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Якщо люди будуть бачити, що держава про них турбується, тоді більшість проблем просто-напросто піде. [...] Хочеться бачити підтримку держави, тобто щоб люди, які дійсно віддали своє здоров'я або ж навіть життя, щоб рідні також бачили підтримку держави. [Интерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг].

169 Пример США. Там есть целые фонды, организации, специальные пенсии какие-то, программы по типу "Работа для раненых" или военных, которые получили инвалидность. Очень большие программы, не один год над этим всем работалось, и люди в США не ощущают себя кинутыми. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків] || Людина після того, як отримує якийсь поранення, вона стає потрібна тільки своїй сім'ї, такої сильної державної підтримки я не бачу. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

170 Для солдат это самое страшное, что будет, если о нем забудут. [Интерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.].

171 Якщо наша держава буде нормально піклуватися про поранених, про загиблих, про їхні родини, нормально навчати і забезпечувати людей, то повірте, в нас є дуже багато людей, хто б пішов воювати. [ФГ2, військовий, Р4, чоловік, 50, Слов'янськ].

172 Треба власним прикладом, щоб йшли депутати, щоб народ бачив. Я вам чесно скажу, в армії воюють тільки роботаги, батраки. [Интерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Начинает сдерживать то, что... Как вот все любят говорить: когда политики пойдут и чиновники, тогда и я пойду. [Интерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Справедливо должны [...] ийти и депутаты, [...] их дети, они сейчас все за границей. [...] Тогда, может, люди и потянутся, будет тот залп, что мы все равны, что мы можем вместе. [...] Должно быть равноправие. Если защищают, то защищают всех, а не кто-то неприкасаемый, [...] потому что он депутат, или какой-то чиновник, или какой-то чей-то сыночек. Должна быть общая мобилизация. [Интерв'ю 4, військовий, чоловік, 33, Одеська обл.] || Якби у нас була оголошена війна, от всі, коли оголошена війна, абсолютно всі зобов'язані захищати свою державу. Депутати, олігархи, поліцейські, абсолютно всі. [Интерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Должны ийти чиновники, [...] а на сегодняшний день у них у всех бронь до конца военного положения. [...] Депутаты, понятное дело, что нет. На более низких ланках администрации, местного самоуправления. [Интерв'ю 16, дружина/мати чоловіка призовного віку, жінка, 45, Харків] || Надо, чтоб для примера начали ийти с вершущек. Вот тогда пойдет и обычный человек. [ФГ3, ветеран, Р7, чоловік, 49, Харківська обл.].

173 Більшість, з ким я спілкуюсь, то гроші не велика мотивація була піти в ЗСУ. Всі пішли на захист держави. [Интерв'ю 3, військовий, чоловік, 49, Полтава] || Зараз вмотивованих людей майже нема. Є частково люди, хто йде за гроші. Їх не так багато. [ФГ2, військовий, Р3, чоловік, 27, Кривий Ріг] || Я думаю, что не настолько. [...] Никто не захочет получать дополнительные сто тысяч гривен, но каждое утро просыпаться, и вообще не понятно просыпаться ли, спать под пулями в блиндаже, я сомневаюсь. [Интерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Вряд ли так вот пошло воевать за деньги. [...] 70% – это патриотизм. [А 30] это, наверное, финансовые. [Интерв'ю 10, цивільний, чоловік, 55, Чернівець].

174 З фінансовим забезпеченням локальні проблеми є, але загалом все нормально. Зараз це найменше, що там

Право вибору має бути, де ти служиш, в якійсь мірі, за людиною, тому що якщо він хорошо літає на дронах, то він артилеристом не буде хорошим

(респондент дослідження)

багато хто вважав, що це може мати певну вагу в окремих випадках.¹⁷⁵ Та, знову ж таки, деякі учасники опитувань зауважили, що цей фактор не має значення, оскільки армійську зарплату доводиться витратити на те, щоб купувати військове спорядження або ремонтувати військову техніку.¹⁷⁶ Один молодий респондент відкинув ідею про те, що талановита молода людина відмовиться від своїх життєвих амбіцій заради зарплати, вищої за середню в Україні: «Що таке 100 тисяч, коли ти за них сам же купуєш спорядження якимось, щоб підвищити свій шанс вижити на 0,5%?»¹⁷⁷

Загалом ці відповіді підкреслюють важливість потреби усвідомити, що в українців є чимало занепокоєнь та пересторог і що варто усунути наявні недоліки в проведенні мобілізації. Професійний рекрутинг, безумовно, буде корисним. Та це лише частина зусиль України з поповнення лав ЗСУ. Сам собою цей метод не стане панацеєю від усіх бід. Оскільки війна затягується, знайти добровольців для участі в бойових діях на передовій буде вкрай складно. Так, серед найпопулярніших нині [вакансій](#) – механіки, водії, оператори безпілотних літальних апаратів (БПЛА). Та оскільки виснажені українські війська зазнають невдач на тлі нестачі боєприпасів і затримок із постачанням зброї, влада надалі [потребуватиме](#) мобілізації людей для служби в бойових підрозділах.¹⁷⁸ Як сказав один солдат, «попасти в армію за фахом – це дуже велика проблема. Ніхто не хоче йти в піхоту».¹⁷⁹ Та все ж варто максимально збільшувати можливості людей обирати ролі та підрозділи відповідно до їхніх талантів і вподобань. Тоді Україна зможе залучити більше вмотивованих людей – і таким чином отримає важливу перевагу в боротьбі з російськими військами, які переважають своєю чисельністю. Водночас, якщо зробити мобілізацію справедливішою, зменшити невизначеність, дати людям більше відчуття контролю, встановити прозоріші правила щодо умов військової служби та періодів навчання нових підрозділів, а також впровадити соціальні гарантії для військовослужбовців – усе це дасть змогу мотивувати більше людей і підвищити боєздатність української армії.

турбує когось. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

175 (М.: А фінансове забезпечення мотивує людей?) Я думаю, що так. Тому що деякі люди, які втратили роботу, зараз починають звертатися до цього. [Інтерв'ю 2, рекрутер, чоловік, 39, Київ] || Одних мотивують зарплати. [Інтерв'ю 6, військовий, чоловік, 50, Львів] || На деяких впливає заробітна плата, тому що у війську заробітна плата зараз вища, ніж десь на заводі або комбінаті, тому що підприємства стають через втрату логістики і всього іншого. І люди бідніють, в армії вони бачать стабільність. [Інтерв'ю 7, військовий, чоловік, 31, Кривий Ріг] || Либо люди, которым нужны срочно какие-то деньги, может быть, какой-то член семьи заболел, это единственный вариант, где найти эти деньги. Может быть вот так. [Інтерв'ю 13, дружина військовослужбовця, жінка, 27, Харківська обл.] || Раніше мотивували думки, що потрібно захистити свою будівлю, коли були перші дні, перші місяці. А зараз тільки і фінансове. [ФГ3, ветеран, Р4, чоловік, 39, Кривий Ріг] || Из-за безысходности. С работой не клеится, денег нет, вот можно идти. У меня есть знакомый. [...] Зарплату не выплачивали, а жить на что-то надо. И вот он хотел уже податься в ЗСУ, потому что денег не хватало. [ФГ1, молодь, Р6, чоловік, 26, Кривий Ріг] || Люди, які бачили в руках 120 тисяч, вони не підуть. А людина, для якої це великі гроші, вона задумується, що в неї є шанс. Бо він там в селі працював – на тракторі їздив, 15 чи 20 тисяч гривень заробляв. А тут 90 чи 100, це вже для нього такий дохід великий. [ФГ1, молодь, Р7, чоловік, 26, Львів].

176 Те, що хлопці отримують, – це копійки. [...] Я знаю близьких, знайомих, однокласників, ось ці кошти, які держава дає нашим військовим – там 30, 100 тисяч – вони в основному їх вкладають в себе, тобто бронезилети, частини для зброї, приціли. Це все вони за свій кошт купляють. [...] Навіть автівки вони ремонтують за свій кошт. [Інтерв'ю 11, цивільний, чоловік, 52, Львів] || Це спірно [...] [зарплату військовим] потрібно піднімати, тому що в більшості випадків її витрачають на те, щоб воювати, тобто бронезилети, екіпіровка, те, що має забезпечити держава, але хлопці купують це самостійно. [Інтерв'ю 12, цивільний, чоловік, 30, Кривий Ріг] || Сейчас меньше, в принципе, финансирование, [...] все равно покупают себе и еду, и одежду. [Інтерв'ю 14, дружина військовослужбовця, жінка, 49, Харків].

177 Для украинца это, для среднестатистического, это "ого" кажется. Но [...] что такое 100 тысяч, когда ты за них сам же покупаешь снаряжение какое-то, чтоб повысить шанс своей выживаемости на 0,5%? [...] У молодежи больше было каких-то целей, планов, даже каких-то грандиозных амбиций на жизнь. И поэтому за 120 тысяч кто-то не готов умирать, воевать. [ФГ1, молодь, Р3, чоловік, 20, Харків].

178 Я вважаю, що має бути і примус, і добровільне залучення людей. [Інтерв'ю 1, рекрутер, чоловік, 42, Київ].

179 Попасти в армію за фахом – це дуже велика проблема. Ніхто не хоче йти в піхоту. [ФГ2, військовослужбовець, Р2, чоловік, 43, Київ].

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ СТЕЙКХОЛДЕРІВ

- Майбутні зусилля щодо мобілізації мали б ґрунтуватися на двох засадничих принципах. По-перше, варто усунути невизначеність щодо термінів тривалості військової служби, умов навчання та соціальних гарантій. По-друге – масштабувати успішні приклади рекрутингу, і таким чином розширити можливості населення обирати ролі, а також підрозділи для служби, що дозволить їм ефективно застосовувати свої професійні уміння. Разом ці два принципи можуть зняти наявні перестороги й підвищити мотивацію служити в армії. Також це обмежить можливості Росії маневрувати в намаганнях посіяти розбрат серед українців.
- Українській владі варто дослухатися до запиту громадськості дотримуватися чесності, коли йдеться про офіційні оцінки ситуації на полі бою. Це зменшить спокусу покладатися винятково на неофіційні джерела інформації – а це те, що підвищує обсяги поширеної дезінформації та є причиною посилення недовіри до державних інституцій.
- Українське громадянське суспільство та медіа можуть підтримувати мобілізаційні зусилля, якщо висвітлюватимуть цей процес більш зважено й наближено до реальності. Мобілізація сама собою порушує особисту свободу. В сучасному світі в умовах демократії не існує простих стимулів, які змусили б людей ризикувати власним життям. Війна Росії проти України є несправедливою по суті. Вона вимагає від держави неймовірно складних рішень щодо мобілізації, які зрештою можуть не бути справедливими до кінця. За таких умов варто детальніше пояснювати причини тих чи інших дій і проговорювати, якими можуть бути наслідки, якщо ці дії не будуть вжиті. Так само можна нагадувати, що саме Росія, а не українська держава є причиною таких рішень.
- Українська влада може диверсифікувати свою роботу щодо мобілізації і по-різному взаємодіяти з різними аудиторіями. Зокрема варто розробити цілеспрямовані повідомлення, адресовані для дружин і матерів чоловіків призовного віку, які пояснювали б переваги служби в армії як для родини, так і для країни загалом. Це допоможе подолати страхи, викликані найбільш примусовими заходами навколо мобілізації, і

продемонструє готовність держави дослухатися до громадян та реагувати на їхні побоювання.

- Аби подолати страх громадян щодо того, що майбутні командири можуть виявитися непрофесійними, комунікаційні зусилля українського уряду, ЗМІ та громадянського суспільства мають висвітлювати запровадження нових успішних курсів для офіцерів, що відповідають стандартам НАТО, таких як [«Вишкіл капітанів»](#). Ці курси покликані розвивати професійні навички і впроваджувати процедури, які гарантуватимуть, що командири ставитимуть безпеку та здоров'я військовослужбовців понад усе. Це зміцнить сприйняття того, що українська армія відходить від радянських практик, коли про втрати особового складу не турбувалися. Щоб розвіяти занепокоєння щодо браку належної підготовки перед переведенням у військову частину, в офіційних комунікаціях варто підкреслювати, що підготовка триває і в тих підрозділах, де військовослужбовці перебувають на службі. Не існує межі: підготовка триває упродовж усього періоду військової служби.
- До майбутніх комунікаційних кампаній, які проводитимуться державою щодо мобілізації, варто залучати людей, готових поділитися власним досвідом вступу до армії, зокрема розповідати про те, які фактори допомогли їм подолати первинний скептицизм. Такий підхід може допомогти нормалізувати занепокоєння громадян та сприятиме кращому розумінню, що виживання країни залежить від згуртованості суспільства і зміцнення військового потенціалу держави.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ МІЖНАРОДНИХ СТЕЙКХОЛДЕРІВ

В той час коли високопосадовці НАТО [наполягають](#) на необхідності посилювати потенціал оборонної промисловості Альянсу в рамках підготовки до потенційної війни з Росією, нещодавні опитування громадської думки вказують на непослідовність у тому, як різні західні суспільства готові вести війну на виснаження в умовах майже рівних з Росією сил.¹⁸⁰ Ключовими уроками українського опору, на які можна опиратися іноземним партнерам, є такі:

- Оскільки російсько-українська війна перейшла до стадії війни на виснаження, варто максимально використовувати медіаможливості й пояснювати західній аудиторії, чому значні політичні та територіальні поступки Росії збільшать, а не зменшать ризики переростання війни у ширшу (і, можливо, ядерну) конфронтацію за участю країн-членів НАТО.
- Слід надавати більше медіапростору вмотивованим українським військовослужбовцям і волонтерам, які висловлюють своє бачення захисту Україною Європи, щоб протистояти російським дезінформаційним нарративам, які намагаються зобразити опір України (і підтримку Заходу) як безперспективний і такий, що перешкоджає досягненню миру. Важливо також не плутати занепокоєння щодо мобілізації з готовністю погодитися на територіальні поступки.
- Варто брати приклад з України щодо підходу залучати все суспільство до оборони держави. Йдеться про посилення співпраці між владою і громадянським суспільством для зміцнення стійкості та готовності західних суспільств діяти, зокрема і у випадку гібридних загроз. Представникам влади та громадянських суспільств рекомендовано розглянути публікацію корисних інформаційних ресурсів за аналогією з українським путівником «Довідка» [[Dovidka.info](#)], який містить поради на випадок війни. Так, наслідуючи цей приклад, у 2022 році уряд Швеції підготував подібну брошуру для своїх громадян під назвою «Якщо настане криза чи війна»

180

Третина британців віком до 40 років відмовилася б від призову до армії (YouGov, [січень 2024 р.](#)). 44% поляків виступають проти відновлення військового призову (Польське агентство преси, [грудень 2023 р.](#)). Однак більшість французьких респондентів у віці 18-25 років висловлюють готовність вступити на військову службу для захисту своєї країни (Le Parisien, [квітень 2024 р.](#)).

(Шведське агентство цивільних надзвичайних ситуацій, [2022](#)). Наразі дедалі більше [зростає інтерес](#) НАТО до розробки планів цивільної оборони для окремих країн-членів НАТО, щоб посилити їхню спроможність протистояти у разі нападу Росії за Статтею 5. Ці плани можуть стосуватися зокрема й військового призову. Європейські уряди мають обережно та водночас рішуче здійснювати заходи з інформування громадськості про наростання військової загрози з боку Росії та заходи з протидії цій загрозі. Такі дії допоможуть зменшити ризик масової паніки, а також підвищити обізнаність і нормалізувати цю тему в суспільних дебатах.

- У разі військової конфронтації між країнами НАТО і Росією держави Заходу матимуть доступ до високотехнологічних озброєнь. Відповідні програми підготовки мають бути розширені вже зараз. Як підкреслюється в [доповіді RUSI](#), «високотехнологічні озброєння також потребують високотехнологічних військ. Їхня підготовка потребує значного часу – часу, якого немає у війні з високими темпами втрат».